

Karl-Heinz Peschke

**A GAZDASÁG
KERESZTÉNY SZEMMEL**

Ordo socialis

Original (published in English):

Karl-Heinz Peschke, SVD

SOCIAL ECONOMY IN THE LIGHT OF CHRISTIAN FAITH

Editor: ORDO SOCIALIS

ISBN 3-7902-5204-2

Translation and digitalization sponsored and organized by:

ORDO SOCIALIS

Academic Association for the Promotion of Christian Social Teaching

Wissenschaftliche Vereinigung zur Förderung der Christlichen Gesellschaftslehre e.V.

The members of the board are published in the impressum of www.ordosocialis.de

Head Office: Georgstr. 18 • 50676 Köln (Cologne) • Germany

Tel: 0049 (0)221-27237-0 • Fax: 0049 (0)221-27237-27 • E-mail: gf@ordosocialis.de

Hungarian edition:

In cooperation with Hungarian Pastoral Institute (OLI)

Catholic Academy of Social Sciences (KATTA)

Kórház u. 37, H-1035 Budapest

© ORDO SOCIALIS, Cologne, Germany, 1992

ISBN 963 00 1866 7

**The rights of publication and translation are reserved and can be granted upon request.
Please contact ORDO SOCIALIS.**

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐLJÁRÓBAN	4
A NÉMET KIADÁS ELŐSZAVA.....	5
BEVEZETÉS	6
I. A GAZDASÁG ÉRTELME ÉS CÉLJA.....	7
1. Fogyatékos felfogások és elméletek	7
2. A gazdaság igazi értelme	8
II. GAZDASÁGELMÉLETEK ÉS GAZDASÁGI RENDEK KERESZTÉNY SZEMSZÖGBŐL.....	12
1. A liberális kapitalizmus.....	12
2. A marxista szocializmus	14
3. A szociális piacgazdaság.....	17
4. A demokratikus szocializmus	19
III. A PIACGAZDASÁG AZ EMBERI SZÜKSÉGLETEK SZOLGÁLATÁBAN.....	21
1. A piac és a verseny rendező szerepe.....	21
2. A vállalkozó mint a közérdek szolgálója	22
3. Fogyasztói etika.....	24
IV. AZ ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPE	25
1. A szubszidiaritás elvének figyelembevétele.....	25
2. Az igazságos intézmények megteremtése	26
3. A szegények melletti állásfoglalás	27
4. „Szocializáció“ és földreform	28
V. NEMZETKÖZI GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉS	31
1. A nemzetközi gazdasági rend	31
2. Gazdasági fejlődés és világméretű szolidaritás	32
JEGYZETEK.....	35
BIBLIOGRÁFIA	45

ELÖLJÁRÓBAN

A kereszténység kétezer éves történelme során töretlenül hirdette, hogy az ember felelős társaiért és az egész társadalomért. Minden etika csonka társadalmi vonatkozások nélkül. A társadalom működése pedig, minden részleges önállósága ellenére, értelmét az ember és a társadalom javából nyeri. Gazdaság, politika, tudomány nem önmagukért, hanem az emberért vannak. Eredményeik megítéléséhez a ráfordított teljesítmény, a hatékonyság vagy az újítás nagysága önmagában nem elegendő. Az igazi minősítő szempont, hogy - az adott történelmi, kulturális és technikai lehetőségek között - mennyiben vitték előre az emberiség javát.

A katolikus egyházban megfogalmazódó hivatalos társadalomerkölcsi tanítást 1891 óta, azaz XIII. Leó pápa „Rerum novarum“ enciklikája óta „az egyház társadalmi tanítása“ néven tartjuk számon. Ez a tanítás, amely eredetileg szociális kérdésekkel, a társadalom betegségeivel s gyógyításának elveivel foglalkozott, átfogó elméletté fejlődött: átfogja a társadalomszervezet, az államrend, a béke, a termelés és az elosztás, a Harmadik Világ, a fejlődés és az ökológia kérdéseit. Egyik legfontosabb területe mindenképpen a gazdaságetika.

A gazdaságetika az elmúlt évtizedekben messze túlnőtt a keresztény társadalmi tanítás keretein. Szinte minden jelentősebb közgazdasági és politikatudományi főiskolán és egyetemen tanítják. Ennek megfelelően gyarapszik a vele foglalkozó szakirodalom. Ma már a gazdaságetika önálló tudomány. Ez nem jelenti azonban azt, hogy ne jelenne meg a keresztény társadalmi tanítás részeként is. Ilyen szempontból dolgozza fel Peschke professzor jelen könyve is: közérthetően, közgazdasági ismereteket nem feltételezve. „A gazdaság keresztény szemmel” bevezető a gazdaságetikába, tehát megadja a legfontosabb alapismereteket s olvasmányosan végigvezet a legfontosabb gazdasági, és az azokkal összefüggő társadalmi és politikai kérdéseken. Figyelmes végigolvasása segítség a gazdasági és politikai kérdésekben való eligazodáshoz a magyar katolikusok számára is.

Karl-Heinz Peschke professzor verbita, az Isteni Ige Társaság tagja. Római tanulmányok és doktorátus után 1968-1984 között a Fülöp szigeteken, 1984-1991 között a római Pápai Szent Urbán Egyetemen volt professzor, ma a Bécs melletti St. Mödling szerzetesfőiskoláján tanít.

Tomka Miklós

A NÉMET KIADÁS ELŐSZAVA

Ha további igazolásra még egyáltalán szükség lett volna, a kollektív gazdasági és társadalmi rendszer elleni 1989-es vértelen felkelés világossá tette a világ számára, hogy ez a rendszer téves emberképre épült. Az „új emberbe” vetett hit, aki ebben az értelemben nem létezik, volt mind gazdasági mind ideológiai szempontból az alapja a rendszer bukásának. Minden erre a szerkezeti hibára épülő próbálkozás, amely így vagy úgy ehhez hasonló rendszereket próbál megmenteni illetve megújítani, csődöt fog mondani.

A kollektivizmus összeomlása óta Közép- és Kelet-Európa országában, de még a fejlődő országokban is, új gazdasági és társadalmi modellt keresnek. Egy ilyen rend számára a keresztény emberkép és az embernek a társadalomhoz való viszonyáról való keresztény felfogás, ahogyan ezt társadalmi tanításában az egyház meghatározza és kinyilvánítja, meghatározó jelentőségű.

Ezt a véleményünket az a tény is megerősíti, hogy egyre több ország figyelemre méltó módon a szociális piacgazdaság felé közeledik, amely az NSZK-ban világszerte elismert eredményeket tud felmutatni. Ez az a gazdasági rend, amelyről Joseph Höffner bíboros többször is elmondta, hogy nem ismer másikat, amely az elméletben és a gyakorlatban jobban hasonlítana a katolikus társadalmi tanításhoz. Hazánkban is megfontolandó, sőt szükséges, hogy a vallás és a gazdaság viszonyáról, s ezzel együtt a szociális piacgazdaság szellemi alapjairól elgondolkodjunk.

Ehhez járul hozzá Karl-Heinz Peschke professzor előttünk fekvő írása. Kívánjuk, hogy minél szélesebb körben elterjedjen.

DDr. Karl Lehmann püspök

a Német Püspöki Kar elnöke
alelnöke

Dr. Hans Tietmeyer

a Német Szövetségi Bank

BEVEZETÉS

A gazdasági élet „az egyik legfontosabb olyan terület, amelyben saját hitünk szerint élünk, felebarátainkat szeretjük, a kísértéseknek ellenállunk, Isten teremtő tervét végrehajtjuk és szentté válásunkat beteljesítjük” (1). A gazdasági tevékenység alapvetően fontos az emberi létfenntartás anyagi feltételeinek megteremtéséhez. Sok férfi és nő végzi ezt az üzemben, a földeken, az irodában vagy a boltban, és valamennyien függnek tőle (2). Mint társadalmi valóságot a gazdasági tevékenységet az jellemzi, hogy egy vállalkozás keretei között, noha egymás közötti munkamegosztásban, sokan együttműködnek. Ez közös indítást és célt feltételez.

A gazdaság valódi funkciója a szolgálat; értelme nem önmagában rejlik (3). Itt érkeztünk el az erkölcsi értékelésekhez. Az egyének, a csoportok és nem utolsósorban a gazdaságtudományok képviselői körében egyre határozottabban érezhető annak a tudata, hogy az emberi cselekvés ezen területén is szükség van valamilyen erkölcsi irányvételre. Az agrár- vagy iparosodás előtti társadalmak statikus gazdaságában a gazdasági tevékenységek célja adott volt, az nagyrészt az emberek anyagi szükségleteinek kielégítésében merült ki, ezért fölöslegesnek tűntek a további célokra, kritériumokra és normákra vonatkozó kérdések. Az ipari illetve a posztindusztriális társadalmak dinamikus gazdasága viszont egyértelműen túlnőtt az emberek alapszükségletein, s a további célokra vonatkozó kérdések egyre nyomatékosabban kerülnek felszínre, többé nem lehet megválaszolatlanul elhalasztani őket.

Az ipari társadalom kezdetei óta hiányosságokkal és igazságtalanságok különböző formáival van tele. Megállapítandó azonban, hogy ez nem csak az ipari társadalom korszakára érvényes, hanem „amilyen messzire a történelemben vissza tudunk tekinteni, (...) mindig léteztek elfogadhatatlan társadalmi bajok“ (4). Évezredekken keresztül a lakosság nagyobb hányada rabszolga volt. A parasztok mozgásszabadság nélküli jobbágyok és cselédek voltak. A középkor céhei nagyon behatárolták tagjaik gazdasági alkotóképességét, s más mesterségbe való átlépésüket megakadályozták. Csak az iparosítás folyamán alakult ki szervezett ellenállás a gazdasági rend igazságtalanságai ellen. Kétségtelenül elősegítette ezt az a tény, hogy az üzemekben szoros kapcsolatban dolgozott együtt sok munkás, s ez megkönnyítette a hatékony szervezkedést és a koncentrált akciót. Azóta minden gazdasági területen kifejlődött a gazdaság világában lévő jogos és jogtalan feltételekre irányuló fokozott érzékenység.

Az erkölcssteológia és az etika feladata az igazságosság ideáljának megvédése. A tudósoknak nem szabad elmulasztaniuk, hogy egy-egy adott ország és nép konkrét lehetőségeit figyelembe vegyék. Azokban az országokban például, ahol az iparosítás folyamata csak most kezdődik, nem lehet ugyanolyan fizetést és szociális juttatást követelni mint a fejlett országokban, ahol bőséges tartalékok állnak rendelkezésre. Léteznek túlhaladott hagyományok, amelyekkel számolni kell. Ezek talán kevésbé előnyös struktúrát hoztak létre; ennek ellenére nem lehet hirtelen megváltoztatni őket anélkül, hogy az a társadalom szövetekét és a stabilitást komolyan ne veszélyeztetnék. „Az erkölcssteológia ezeket a meghatározottságokat nem hagyhatja figyelmen kívül, ha el akarja kerülni a haszontalan 'voluntarizmust', a naiv 'utópizmust' vagy a nem hatékony 'prófétizmust'“ (5).

I. A GAZDASÁG ÉRTELME ÉS CÉLJA

A gazdasági tevékenység erkölcsi értékelésekor annak van döntő jelentősége, hogy milyen célokat tűzött ki maga elé. Ez áll a gazdaságetika érdeklődése középpontjában.

1. Fogyatékos felfogások és elméletek

Gazdaságtudósok gyakran, sőt az is lehet, hogy általában visszautasították a tudományuk területén általuk nemkívánatos betolakodónak és bitorlónak nevezett erkölcsi meggondolásokat. A gazdaságtudomány véleményük szerint csakúgy egyedi törvények tudománya mint a biológia vagy az orvostudomány. Feladata azon szabályok tanulmányozása, amelyek a szűken rendelkezésre álló források minimális felhasználásával a maximális nyereség eléréséhez optimális eszközkombinációt tesznek lehetővé. Ezen feladat megoldásában a gazdaságtudomány tudományos önállósággal rendelkezik és erkölcsi szempontoktól független.

A II. vatikáni zsinat valóban a gazdasági tevékenység „saját módszereiről“ és „törvényeiről“ beszél (GS 64) (6). Ezeknek a módszereknek és törvényszerűségeknek a kutatásakor és feldolgozásakor a gazdaságtudomány önállóságot igényelhet. A törvényszerűségek helyes felhasználása egy bizonyos termék előállításakor nem erkölcsi kérdés, hanem műszaki illetékesség és szakértelem kérdése. Ha ennek a kompetenciának egyáltalán erkölcsi dimenziója van, az abban a követelményben fejeződik ki, hogy a gazdasági felelősök a lehető legjobb szaktudással rendelkezzenek.

A személyes felelősség az előállítandó termék megválasztásában is megmutatkozik. Igaz ugyan, hogy ha a termék kiválasztása megtörtént, a gazdasági tevékenység törvényei az erkölcsi szempontoktól függetlenül működésbe lépnek. A vállalkozó azonban szabadon választhat a jó értelemben vett szórakoztatás és a pornográfia között, a kábítószeres vagy a gyógyszerek eladása között, a felhígított vagy a valódi bor előállítása között. Ezek mind szabad, erkölcsi választások, amelyekért a döntéshozó a felelős.

A gyártásra kiválasztott termék többnyire hasznos és a közösséget szolgálja. Hiszen a felhasználók többsége csak ilyen termékek iránt érdeklődik. A vállalkozónak kedvező áron, ugyanakkor nyereségesen kell termelnie; kedvező áron, hogy sokan tudjanak vásárolni belőle; nyereségesen, hogy a vállalkozás tovább éljen és tovább növekedjen.

Bizonyos értelemben tehát a gazdasági tevékenység célja a nyereség. A gazdasági liberalizmus felfogása szerint az eredményes vállalkozásvezetés elsődleges célja éppenséggel a nyereség maximalizálása. A gazdaságtudományok azokat a módszereket és törvényszerűségeket tanítják, amelyekkel ez a cél elérhető, és pedig úgy, hogy azt - a liberális kapitalizmus szemléletének megfelelően - erkölcsi értékek nem befolyásolják. Értékektől mentes gazdaságtudományt hirdetnek. Valójában azonban ennek a felfogásnak látszólag tárgyilagos és önzetlen képviselői anélkül, hogy észrevették volna, a hasznossági etikát tették saját értékrendszerükké.

Az egyház - és vele sokan mások - visszautasította azt a tant, amely szerint a gazdasági tevékenység alapvető értelme a nyereségre való törekvésben, vagy a hatalom gyakorlásában nyilvánulna meg (GS 64). A nyereség a vállalkozásnak csak másodlagos célja lehet még akkor is, ha a vállalkozás fennmaradása és a további fejlődés érdekében nyereségesen kell működnie, és akkor is, ha a megfelelő nyereségre való törekvés jogos marad. Amennyiben elsődleges cél volna, következményeként elkerülhetetlenül sok visszaélés és jogtalanság történné, ahogyan ezt a tapasztalat bőségesen alátámasztja (7). A pusztán nyereségorientált gazdaságnak mint a hasznosság egyik típusának ellentmond minden olyan érv, ami a hasznosság filozófiája ellen szól.

A javakat nemcsak nyereségesen, hanem kedvező áron is kell előállítani, hogy - miként ezt már korábban megállapítottuk - lehetőleg sokan hozzájuthassanak. Ez a követelmény vezetett a társadalmi termék maximalizálásának mind a szocializmus, mind a liberalizmus által képviselt elvéhez. Ennek az elvnek az értelmében közgazdaságilag csak az a gazdasági tevékenység értelmes, ami a legmagasabb gazdasági hozamot biztosítja. Ám mint a gazdaság végső értelme még egy ilyen cél is kérdéses. „Ha a társadalmi termék maximalizálása magasabb kulturális értékeket veszélyeztet, akkor már nincsen értelme“ (8). A kisgyermekes anyák kereső foglalkozása megnöveli ugyan a társadalmi termék mennyiségét, de ez fontos, nem anyagi értékek rovására megy. Ugyanígy a vasárnapi termelés növeli a társadalmi termék mennyiségét, de a vasárnap megszentelésének nem anyagi értékét károsítja.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a gazdaság célja nem csupán önmagában véve a tiszta profit, és nemcsak a társadalmi termék maximálása, vagy pedig minél több ember anyagi jóléte. Mindezek a hasznossági etika kritériumai, amelyek nem állják ki az egyetemes igazságosság és a keresztény hit fényében végzett alapos vizsgálat kritikáját.

2. A gazdaság igazi értelme

A katolikus társadalmi tanítás számára egyértelmű, hogy a gazdaságnak kell az ember szolgálatában állnia, nem pedig megfordítva, az embernek a gazdaság szolgálatában. A II. vatikáni zsinat tanítása szerint: „A termelés végső rendeltetése (...) az ember szolgálata (...), figyelembe véve anyagi szükségleteinek rendjét, illetve értelmi, erkölcsi, lelki és vallási életének igényeit; az emberről van szó, mégpedig bárkiről, bármely csoporthoz, fajhoz tartozék és bármely világrészen lakják is“ (GS 64).

Az Egyesült Államok püspökei ezt a gondolatot a következő kifejező, kategórikus kijelentéssel egészítik ki: „Mi minden gazdasági rendszert aszerint ítélünk meg, hogy mit nyújt az embereknek, milyen hatása van rájuk és miképpen teszi lehetővé tagjai részvételét. A gazdaságnak kell az embert szolgálnia és nem fordítva“ (9). II. János Pállal együtt (10) ők is ragaszkodnak a szegények melletti határozott elköteleződéshez. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a gazdaság fő célja a szegények szolgálata lenne; az túlságosan szűk meghatározás volna. A szegények elhanyagolása azonban egyértelműen annak a jele, hogy a gazdasági rend nem az emberek javát szolgáló isteni terv része, hiszen azt csak akkor lehet teljes mértékben megvalósítani, ha ehhez mindenki hatékonyan hozzájárulhat.

Amennyiben a gazdaság más, magasabb célt szolgál, akkor az „az embereknek és a társadalomnak sem nem az egyetlen, sem pedig nem az elsődleges célja. Sokkal inkább a célok fontossági sorrendjében a megfelelő helyre kell kerülnie (11)“. Nála magasabb rendűek az emberi méltóság és szabadság, a kulturális értékek, a vallás, az erkölcsösség és Istennek a világra vonatkozó egyetemes terve.

Mindemellett az is igaz, hogy a gazdasági szükségletek akkor is, ha szerények, nélkülözhetetlenek az emberek földi létéhez. Ebben mutatkozik meg a gazdaság méltósága. Az anyagi szükségletek kielégítése nélkül a magasabb értékekhez jutás korlátozott marad. „Ha a gazdasági javak nem állnak megfelelő mennyiségben rendelkezésre, akkor azok pótlása más szükségletekkel szemben nagyobb előnyt élvez“ (12). Csak bizonyos anyagi jólét elérése után valósíthatók meg egyéb igények is. Az anyagi haladás ezért jogos és kívánatos cél.

a/ A gazdaság közeli céljai

A gazdaság közvetlen célja az anyagi szükségletek kielégítése: élelemmel és ruházattal, lakással, szállítási eszközökkel, szerszámokkal és gépekkel stb., mégpedig egy stabil és tartós alapon. A gazdaság nem-anyagi javakat is rendelkezésünkre bocsát, mint például a tömegkommunikációs információkat és az ügyvédi irodák jogi tanácsadását. Mindezekben az

esetekben a gazdaság múlandó szükségleteket elégít ki. Erre a célra úgy kell törekedni, hogy mindenki számára lehetővé váljon, hogy emberhez méltó életet éljen.

Felmerül azonban a kérdés, vajon mit jelent az „emberhez méltó élet“, s mely szükségleteket kell ehhez kielégíteni. A kábítószerfüggő élet nem emberhez méltó, a kemény drogok utáni vágy nem olyan szükséglet, amelyet ki kell elégíteni. A kérdésre adott válasz hozzájárul a gazdaság igazi céljainak meghatározásához.

Már idéztük II. vatikáni zsinat azon követelményét, hogy a termelési folyamat célja az ember szolgálata, és pedig az ember „anyagi szükségleteinek rendje, illetve értelmi, erkölcsi, lelki és vallási életének igényei“ (GS 64). Az emberek valódi szükségleteinek szolgálatába állított gazdaság a közjót szolgáló gazdaság. Így vagy úgy, minden gazdasági vállalkozásnak hozzá kell járulnia ennek e magasabbrendű célnak a megvalósításához.

A közjó a társadalmi élet azon követelményeinek összessége, amelyek lehetővé teszik az ember tökéletesedését és kitűzött céljai akadálytalan és teljes elérését (v.ö. GS 74) (13). Egyházi megnyilatkozásokban a „közjó” olyan terminus technicus, ami általában szolgálati értéket jelent (14). Ide tartoznak: az iskolák, kórházak, szociális intézmények, az energiaellátás, az úthálózat stb. A haladást azonban nem szabad az intézményekre, a szervezetekre és a technikára korlátozni. A közjó végeredményben azokból a javakból és értékekből tevődik össze, amelyeket a társadalom tagjai megvalósítanak. A valódi haladáshoz hozzátartozik mindekefelőtt a nagyobb anyagi biztonság, az osztársadalom egészséges fizikai és szellemi állapota, tagjainak megfelelő oktatása és képzettsége, a mindenki számára elegendő munkalehetőség, a vallási és kulturális élet kedvező feltételei, a szociális igazságosság, az emberi szabadság és egyenlőség. (A béke és a rend megteremtése és biztosítása a közjónak egy másik területe, amely azonban inkább az államnak és szerveinek a feladata, nem pedig közvetlenül a gazdaságé.) Ezek a társadalomban megvalósult javak és értékek is a társadalmi élet fent említett követelményeihez tartoznak, amelyek az ember számára lehetővé teszik a tökéletesedést és kijelölt céljai könnyebb elérését.

A közjót továbbá nemcsak a most élő generáció rövidtávú előnyeiben kell látni, hanem az a társadalom jövőjét is magában hordozza. Ezért a gazdaságnak figyelembe kell vennie tevékenységei környezeti és családra vonatkozó kihatásait éppúgy, mint a gazdaság versenyképességét biztosító kutatási beruházások fontosságát. A közjóval ütköző szükségleteket a gazdaságnak nem szabad kielégítenie. Különösképpen nem szabad azokat nyereségvágyból mesterségesen létrehozni.

A közjónak segítenie kell az embereket azon feladataik ellátásában, amelyeket önmaguk nem, vagy nem elég jól tudnak teljesíteni. Így tehát funkciója szubszidiáris és kiegészítő jellegű. Ebből következik az, hogy a közjó nem az öncél, hanem magasabb célok szolgálatában áll. Johannes Messner szerint ezek a magasabb célok az egyén egzisztenciális céljai. „A közjó lényege a társadalom valamennyi tagjának nyújtott segítség az egzisztenciális céljai által meghatározott életfeladatok véghezviteléhez” (15). Eszerint ezek a célok képezik a gazdasági tevékenység elsődleges céljait (16). Messner szerint ezek a következők (17):

- önfenntartás, beleértve a testi sérthetlenséget és a társadalmi tiszteletet is;
- önmegvalósítás, beleértve az ismeretek kiszélesítését és az életkörülmények javítását;
- házasság és gyermeknevelés;
- az embertársak javáról való gondoskodás;
- gazdasági kapcsolatok a közjó előrehaladásáért;

- a jóért való odaadás a maga abszolút és transzcendens formájában, legfőképpen az Istenhez tartozás és az ő tisztelete által.

Ezekről a célokról van szó annál a követelménynél, hogy a gazdasági termelés „az ember felszabadítását, tanítását, kulturális fejlődését, kulturális tevékenységi lehetőségét” kell hogy ösztönözze (18).

A közjó által ellátandó feladatok kritériumai az egzisztenciális célok. Amennyiben több célról van szó, előfordulhat az az eset, amikor két vagy több cél konfliktusba kerül, és csak az egyik valósulhat meg. Így például előfordulhat, hogy egy vesebetegségben szenvedő ember életben tartásához a dialízis az egyetlen eszköz, a beteg családja azonban túl szegény és a fejlődő ország pénzeszközeit a közjó más, sürgősebb feladatai követelik. Egy szívatültetésnél még a fejlett országokban is előfordulhat ehhez hasonló eset. Vagy egy másik példa: a házasság az embertársak szellemi és anyagi javairól való gondoskodásban akadálynak bizonyulhat. Hogyan lehet ezeket az ellentéteket feloldani? Milyen feltételek alapján kell a különböző célok között fontossági sorrendet felállítani? A megoldást az ember végső céljának kritériuma szolgáltatja.

b/ A gazdaság végső célja

Ez nem lehet más, mint maga az emberi élet. Ez nyújtja azt az átfogó keretet, amely erkölcsi ítéleteket tesz lehetővé és azok érvényességének alapjait megadja. Az emberi élet helyes értelmezése ezért döntő jelentőségű. II. János Pál írja: „Az élet végső értelmének és annak alapértékeinek felfogása az a nagy feladat, amellyel a társadalomnak a megújodáshoz napjainkban szembe kell néznie. Csak ezen értékek elsődlegességére vonatkozó felelősségteljes tudás teszi lehetővé, hogy a tudomány által az ember kezébe adott óriási lehetőségeket a személyiség teljes igazságát, szabadságát és méltóságát magába foglaló fejlődésre fordítsák“ (19). A keresztény etika szerint ez a cél Isten dicsőségének szolgálatában, az igazságosság, a szeretet és a béke királyságának felépítésében, valamint Istennek a világra vonatkozó teremtői tervei megvalósításában nyilvánul meg. Még ha a nem hívők számára Isten dicsőítése és királyságának léte korlátozott jelentőségű vagy jelentéktelen is, ők is egyetérthetnek a fenti fogalmak konkretizálásával, és pedig a Teremtés művének további tökéletesedésével. A keresztények természetesen tisztában vannak azzal, hogy az ehhez a célhoz vezető úton szükség van Isten Szent Lelkének az irányítására, hisz egyedül ő ismeri e mű tervét.

Erre a világra vonatkoztatva Isten dicsőítése tervének a történelemben történő folyamatos megvalósításával történik. Az emberek „joggal gondolhatják, hogy munkájukkal a Teremtő művét folytatják, testvéreik javát mozdítják elő, és személyesen hozzájárulnak az isteni terv történelmi megvalósulásához“ (GS 34; lásd még az 57 és 67 is). A cél eléréséhez az embernek a Föld lehetőségeit felhasználhatóvá kell tennie, munkájával a természetet és saját magát ki kell bontakoztatnia és elő kell segítenie az együttműködést és az alkotó társadalmasulást az államban, a gazdaságban és a politikában (20). Az élet akkor emberhez méltó, ha az embereket olyan helyzetbe hozza, hogy ezen célok eléréséhez minden erejükkel hozzájárulhassanak. A gazdaság ezt soha nem tévesztheti szem elől.

Az itt megnevezett célokhoz – a közjóhoz, az egzisztenciális célokhoz, Isten királyságához és teremtői tervéhez – vezető legmegfelelőbb útról szóló vélemények olykor eltérnek egymástól. Tisztában vagyunk azzal, hogy „az alapelvekről a politikai alkalmazásra való áttérés összetett és nehéz dolog“. Az etikai értékeknek és céloknak „kölcsonhatásba kell lépniük az empirikus tényekkel, történelmi, társadalmi és politikai adottságokkal, és a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrásokért folyó versengéssel is“ (21). A gazdasági kérdésekben a konkrét ítéletek helyessége nemcsak az alapelvek erkölcsi erejétől függ, hanem az ítélkező tájékozottságának pontosságától is. A tények kiértékelésekor előfordulhatnak eltérő értelmezések.

A gazdasági döntések és a gazdaságpolitika számára mindemellett fontosak maradnak az etikai alapelvek. Az erkölcteorológiában megjelölt célok és azok részletes levezetései olyan egyértelmű, átfogó iránymutatást adnak, amely elegendő az alapvető dolgokban való döntéshez és az értelmes ítéletalkotáshoz.

II. GAZDASÁGELMÉLETEK ÉS GAZDASÁGI RENDEK KERESZTÉNY SZEMSZÖGBŐL

A helyes gazdasági rend kérdése vitatott. Ez ma különösen a harmadik világ fejlődő országaiban aktuális és égető probléma. A vitát továbbra is erősen befolyásolni fogják a kapitalizmus és a szocializmus vagy - a szakértők terminológiájával - a piacgazdaság és a központi irányítású gazdaság egymással versengő modelljei.

A két ellentétes rendszer tiszta, ideáltipikus formában jóformán sehol sem létezik. A gyakorlatban a liberális kapitalizmus nagyon gyorsan, a társadalmi és politikai intézmények által meghatározott változásokon ment át, míg a marxista szocializmusra a szabad gazdaság gyakorolt egyre többször megrázó hatást. Már ez is mutatja, hogy absztrakt, elméleti formában mindkét rendszer korlátozott és nem kielégítő.

A két szélsőség között a középutak sok fajtáját vázolták fel. Elégséges, ha ezen a helyen csak két ilyen középutat említünk: a szociális piacgazdaságot és a demokratikus szocializmust.

Az Amerikai Egyesült Államok püspökei megállapítják, hogy az egyház „nem kötődik semmilyen gazdasági, politikai vagy társadalmi rendszerhez. A múltban is együtt élt a gazdasági és társadalmi szervezet sok formájával, és ez továbbra is így lesz“ (22). Az egyház számára a különböző gazdasági rendszerek elfogadhatóak maradnak. Nem az egyház dolga konkrétan eldönteni, hogy egy ország melyik mellett döntsön. Az a tény azonban, hogy az egyház különböző gazdasági rendekkel élt együtt, nem jelenti azt, hogy mindegyiket egyformán helyesli. Mivel az egyháznak ezen rendszerek kiválasztásában nincs politikai befolyása, gyakran arra kényszerül, hogy a gazdasági és társadalmi szerveződés olyan formáival éljen együtt, amelyeket saját társadalmi tanítása fényében egyértelműen helytelenít. A katolikus egyház megítélése szerint erkölcsileg nem minden rendszer egyenértékű, a két egymással szembenálló szélsőséget pedig elutasítja (QA 10; PP 26; 33; SRS 21) (23).

A működőképes gazdasági rend keresése során az elméletet össze kell kapcsolni a gyakorlatból nyert szakértelemmel. Néha az, ami az elméletben ideálisnak tűnik, a gyakorlatban egészen másnak bizonyul. Gazdasági és társadalmi rendünk kérdéseiben az egyház képviselőinek és a teológusoknak nem volna szabad magukat annak a kritikának kitenni, miszerint ők maguk nem ismerik a gazdasági gondolkodás és a szakértelem alapvető fogalmait. Az egyház nem a meghatározott gazdaságpolitikai stratégiák gyakorlati megvalósítása területén, hanem azoknak az emberiség értékeivel és céljaival való összeegyeztethetőségében illetékes. Az egyháznak és szolgálóinak elsősorban ennek a feladatnak kell szentelniük magukat.

1. A liberális kapitalizmus

A liberális kapitalizmus sokak szemében a társadalom befolyásos rétegeinek és a polgárságnak a gazdasági rendje, amelynek az a célja, hogy a felsőbb osztályokat és a „status quo“-t védelmezze. Ilyen háttérrel figyelemre méltó az a megállapítás, amely szerint a kapitalista elmélet egyik klasszikus műve, Adam Smith könyve „A nemzetek gazdagsága“ (1776) (24), az elnyomás mélyen gyökerező rendje, és pedig a merkantilizmus, az abszolutizmus gazdasági elmélete elleni vitairatként jött létre.

A merkantilizmus azt a vélekedést veszi alapul, hogy a népek gazdagsága statikus és korlátozott, mert pénzben és nemesfémekben rejlik. Minél jobban sikerül egy országnak a maga számára kincseket felhalmoznia, annál kevesebb marad másoknak. Ezen vélekedés, az úgynevezett „nullaösszeg-elmélet“ értelmében egy ország a saját gazdagságát csak más országok rovására növelheti. Mivel azonban a gazdagság nagyobb hatalmat jelent, az abszolutista állam legfőbb érdeke az, hogy a lehető legtöbb gazdagságot gyűjtse össze. A

külkereskedelmi politika célja ezért az volt, hogy az exportot, amely a pénzt hozza, a lehető legnagyobb mértékben támogassa, míg az importot, amely pénzbe kerül, korlátozza. E cél megvalósítása érdekében az állam ellenőrzések és korlátozások egész sorával avatkozott be a gazdaságba.

Az állam elnyomó szabályozásával szemben Adam Smith és követői szabad kereskedelmet követeltek. A gazdasági tevékenység célja nem az állam érdekeinek, hanem a polgárok szükségleteinek megvalósítása kell, hogy legyen. A polgárok maguk tudják a legjobban, mi jó és hasznos nekik. Ehhez nincs szükségük az állam gyámkodására. Végül ha mindenki azt keresi, ami neki a legjobb, ez végül mindenkire előnyösen fog hatni. Ha egy asztalos azt akarja, hogy megrendelése legyenek és eladja áruját, akkor arra kell törekednie, hogy jó bútorokat gyártson elfogadható áron. Jóllehet őt a nyereségvágy és saját előnyei motiválják, figyelembe kell vennie - ahhoz, hogy sikert érjen el - vevői kívánságait (25). Következésképpen a gazdasági haladás és jólét kulcsa a vállalkozói szabadság és az egészséges önérdék kapcsolata. Szabad vállalkozók, szabad verseny, szabad kereskedelem, ezek a liberális kapitalizmus elemei. A kereslet és kínálat törvényének kell szabályoznia az egész gazdasági folyamatot.

Ezzel szemben a merkantilizmus „nullaösszeg-elméletét“ mint primitív gondolkodási hibát elutasítják. A pénz önmagában semmilyen szükségletet nem elégít ki. Értéke abban rejlik, hogy olyan javak megszerzésének eszköze, amelyekre az embernek az élethez szüksége van: élelem, ruházat, föld, házak, bútorok, autók, stb. Ezek a javak is gazdagságot testesítenek meg. Ha valaki a pénzét nem ezekre a javakra adja ki, hanem annak egy részét műhely vagy gyár építésére takarítja meg, pénze újabb gazdagságot teremthet. A befektetett pénzt tőkének nevezzük. „A tőkének termelési tényezőként történő azonosítása a kapitalizmus eredeti intellektuális teljesítménye (...). A tőkét a gazdagságtól mint a gazdagság azon részét különböztetjük meg, amelyet a fogyasztástól elvonnak és amit a termelésbe fektetnek be“ (26). A fogyasztásról való lemondás tőkéhez vezet, a tőke pedig újabb gazdagsághoz. „Az új gazdagság keletkezhet a meglévő gazdagságból, ha az utóbbit megtakarítják és befektetik, nem csak elpazarolják“ (27). Ezért hibás az a vélekedés, mely szerint az egyes ember vagy egy ország csak mások rovására gazdagodhat meg. A megtakarítások által, melyeket termékeny vállalkozásokba fektet be, saját gazdagodását is elérheti.

A nemzetek növekvő jólétének a kapitalizmus által meghirdetett ígérete nem bizonyult üres szövegnek. Azok az országok, amelyeket többnyire a kapitalista rendszerrel azonosítanak, egyben a legfejlettebbek is. Ezekben az országokban az utóbbi 200 évben az alkotókészség valódi robbanása tapasztalható. „Az alkotókészség ezen történelmi kitérésének minden innovációja és találmánya a demokratikus-kapitalista országokban zajlott le“ (28). Jóllehet a tömegek életszínvonala kezdetben alacsony maradt, mégis állandóan nőtt“ (29). Az ipari országok átfogó szociálpolitikája a következő periódusban a szabad piacgazdaság által elért gazdasági haladással vált lehetővé.

Egyrészt a kapitalista gazdasági rend, másrészt az iparosodott „kapitalista“ társadalmak közelebbi vizsgálata mindazonáltal azt mutatja, hogy a kapitalista alapelvek tiszta formájukban ezen társadalmak egyikében sem kerülnek alkalmazásra. Ezekben a társadalmakban széleskörű a szociális törvényalkotás, amely semmi esetre sem a kapitalista rendszerből, hanem egészen másfajta és emberszerető forrásokból ered. A kapitalista rend elvei önmagukban individuálisak és személytelenek“ (30). Ahol hiányzik a szociális törvényhozásból és a személyes erkölcsi mércéből eredő ellenőrzés, ott a kapitalizmus elvei valóban az önző üzleti gyakorlathoz, az emberekkel szembeni érdektelenséghez és a kizsákmányoláshoz vezető utat egyengetik. Emiatt a kapitalista rendszerrel szembeni kritika sohasem némulhat el. Ahol a gyengék védelmét szolgáló szociális törvényhozás még kezdeti stádiumban van és fejletlen, a gyengék ki vannak téve annak, hogy becsapják és

kizsákmányolják őket.

„Ezzel nem tagadjuk le, hogy az önérdeknek és versenynek megvan a saját dinamikája“ (31). A liberális kapitalizmus nagy érdeme, hogy felismerte a vállalkozások és a kereskedelem szabadságának alapvető jelentőségét a gazdaság alkotó fejlődése számára. Ez a vívmány nem tűnhet el. Nagy érdem továbbá az is, hogy a kapitalizmus arra bátorít, hogy lemondjunk „a fogyasztásról és a felhalmozásról, és alkotó vállalkozásokba fektessük pénzünket“ (32).

A liberalizmus végzetes tévedése azonban az, hogy a szabadság követelményét mindenek fölé helyezte és úgy vélte, hogy a kínálat és kereslet törvénye egymagában biztosítja a gazdaság burjánzó fejlődését. Logikus következtetéssel ez a tévedés az erkölcsi normák elutasításához vezet, annak az elutasításához, hogy a gazdaságnak a puszta nyereségvágyánál magasabb rendű értelme lenne. Ez a felfogás továbbá a nyereségvágyon túli normák állítását a gazdaság szabadságába történő megengedhetetlen beavatkozásnak minősíti (33).

Végző soron minden társadalom rákényszerül arra, hogy a totális gazdasági szabadság ellenőrzésére és korlátozására egyre hatékonyabb szociális törvényeket hozzon. Ez a törvénykezés nem más, mint magasabbrendű céloknak a gazdasággal szembeni érvényesítése. Végül ezek - legalábbis nagyrészt - az erkölcsi törvény követelményei. Azonban mivel ez a törvényhozás a kapitalista szellemtől idegen marad, annak individualista és személytelen gondolkodásmódja hajlik arra, hogy a törvény által le nem fedett szabad területeken uralkodjon. A kapitalista elvek szerint a munka puszta áruvá válik, amelyet verseny- és nyereségmeggondolások szerint szereznek be és fizetnek meg, még akkor is, ha ez ma az állam által hozott szociális törvénykezés keretein belül történik. A foglalkoztatási feltételek személytelen jellege aláaknázza a kölcsönös tiszteletet és megbecsülést, és osztályharcot szít.

A kapitalizmus továbbá a vagyoni értékek viszonylag kevés polgár, talán a lakosság 5 %-ának kezében való koncentrációjához vezet. A nagyobb vagyon és a nagyobb hatalom elválaszthatatlanok egymástól. Ez nem szükségszerűen baj. Hatalom másoknál is koncentrálódik. A hatalomgyakorlás ellenben botránnyá válik, ha nincsen alávetve a közjó és az erkölcsi rend követelményeinek, és ha ezt nem ellenőrzik igazságos törvények és - például a bíróságok által - azok pártatlan alkalmazása (34). A katolikus társadalmi tanítás mindenesetre azt a politikát részesíti előnyben és támogatja, amely sakkban tartja ezt a tendenciát és kedvez a szélesebb körű vagyonmegosztásnak.

Az egyház nézete szerint a liberális kapitalizmus nem ad helyes választ a társadalom gazdasági és szociális szükségleteire. Az egyház nem a liberalizmusnál keresi a választ, amely „teljességgel alkalmatlan a társadalmi kérdések igazságos megoldására“ (QA 10). XI. Pius pápa ezen véleménye még ma is az egyház véleménye (vö. MM 58, PP 26, 33, OA 24, 35). II. János Pál kijelenti, hogy azt a rendszert, amely - mindegy, hogy milyen elnevezés alatt - a személynek és a munkának a tőkével szembeni elsőbbségét ellenkezőjére fordítja, azt kapitalistának kell nevezni és vissza kell utasítani (vö. LE 13). Ez a vélemény érvényes a liberális kapitalizmusra, habár a pápa által választott megfogalmazás nyilvánvalóan tágabb és az államkapitalizmust is magában foglalja. Ezzel a következőkben foglalkozunk.

2. A marxista szocializmus

A 19. század közepén a szocializmus arra a nyomorra és lealacsonyításra válaszolva jött létre, amelyet a munkásoknak és családjaiknak az iparosítás kezdetekor tapasztalniuk kellett. Létrejöttében a kapitalista rendszer elleni tiltakozás is közrejátszott, amelyet az előbb említett viszonyok okának tekintettek. A tiltakozás mindenekelőtt Marx Károly írásaiban jelent meg (35). Ő az üzemi munkások nyomorúságos életét kihívásnak tekintette és védelmükre akart kelni. Gondolatai meghatározóvá váltak a szocializmus elméletében és fejlődésében.

Marx elítélte a kapitalizmust, mert az a munkás megérdemelt bérét visszatartotta. Az eszköznélküli munkás arra kényszerült, hogy a munkáját a tőkésnek áruként adja el. Az eladás és a vásárlás a kereslet és kínálat törvényét követte, ahol a tőkés a munkát mindig a lehető legalacsonyabb áron igyekezett megvásárolni. Ennek következtében a munkás mindig a szegénység és a nyomor állapotába süllyedt.

A marxista szocializmus szerint a baj a magántulajdon, különösképpen a termelőeszközök, a földbirtok, a közlekedési eszközök és a legtöbb egyéb vagyontárgy magántulajdonának megszüntetésével érhető el (36). Azok az állam kezébe kerülnek át, az kezeli őket, az vezeti a gazdaságot és az az egyedüli munkaadó. A központi irányítás fölállítja a gazdasági tervet, amely célokat és fontossági sorrendeket rögzít, megállapítja a technikai eljárásokat és a társadalmi termékek elosztását végzi. Néhány átmeneti szakasz után, amit a proletariátus forradalmi diktatúrája jellemez, elérkezik az osztálymentes szocialista társadalom, amely mindenki számára azonos jólétet biztosít.

Az elmélet természetes folyománya az osztályharc tana. Eszerint két osztály, a kapitalista tulajdonosoké és a tulajdon nélküli munkásoké, kibékíthetetlen ellentétben áll szemben egymással. Az előbbieket természetesen nem hajlandóak arra, hogy kiváltságaikról önkéntesen lemondjanak. A harc végül törvénytörően a kis számú kapitalista eltávolításához és minden tulajdon államosításához vezet.

Marx elméletének filozófiai kerete az ateista determinizmus. Minden a marxista szocializmust átvevő kommunista állam, valamint a kommunista pártok vezetői is ateisták voltak. A tudományban nincs egyetértés arról, hogy a rendszernek szükségszerű és lényegi része-e az ateizmus. A marxista szocializmus a központi tekintélyt kétségkívül rendkívüli hatalommal ruházta föl. Ez a hatalom vitathatatlan kell legyen, hogy politikai és gazdasági céljait hatékonyan megvalósíthassa. A kommunista államok nagy hajlandóságot mutattak a totalitarizmusra. Ilyen tekintetben az igényeik összeegyeztethetetlenek az istenhittel és a vallással. Ezért az állami tekintély vagy egyúttal a legmagasabb vallási tekintély is (mint az inkák birodalmában), vagy pedig Isten létének tagadása. Legalábbis ez a tagadás a marxista állam megvalósítása szempontjából igen célszerű.

A marxista szocializmus rendszere a kommunista államokban az egykori orosz elnök, Gorbacsov „peresztrojka”-ja idején és a kommunista uralom 1989 végén történő felszámolásával minden kelet-európai országban komoly vagy talán végzetes csapást kapott. A marxizmust elvetették mind bizonyított gazdasági csődje, mind pedig despotikus, totalitárius uralma miatt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocializmus minden formáját felszámolták volna, hanem sokkal inkább azt, hogy a korábbi kommunista pártok megreformáltak, kevésbé radikális programot képviselő szocialista csoportosulásokként élnek tovább.

A szocialista elméletek - legalábbis enyhébb formájukban - még mindig jelentős hatásúak: különösen a szegényebb népcsoportokra, a kevésbé fejlett országokra és az értelmiségiekre. A szociálreformerek „az ideális gazdasági rend tervezésekor általában vonzódnak a központi irányítású gazdasághoz” (37). A szocialisták fellépése a kizsákmányolt munkásosztályért és a nagyobb szociális egyenlőségért kétségkívül olyan ideál, amely a nagylelkű emberekben rokonszenvet ébreszt, miközben a kapitalizmus alapelvei individuálisnak és önzőnek tűnnek. A hátrányban szenvedőkkel és a kisemmizettekkel való törődés a szocializmus érdeme, ez azonban minden igazságos gazdasági rend alkotórésze kellene hogy legyen. A központi irányítású gazdaság továbbá azt ígéri, hogy cselekvése a fontosnak minősített célok területén egységesebbé válik.

Másfelől különös módon ellentétben áll egymással „a szocialista rendszer zártsága és a gazdasági és a szociális hatékonyság hiánya”. A függő helyzetben élők sorsa a világon

mindenütt a kapitalista rendszerben jobb, mint a szocialistában. Ez nemcsak gazdasági szempontból igaz, hanem a társadalmi korlátok leépítését, az önrendelkezést és a közügyekben való részvételt, az individuális és gazdasági szabadság szavatolását figyelembe véve is igaz (38). Végülis a marxista ideológia gyakorlati eredménye a hatalomnak a mindenható állam kezében való koncentrációja. Ezzel szemben a néptömegeknek nemcsak az egyéni tulajdonhoz való jogát korlátozták vagy vették el, hanem egyéb alapvető jogait is. A marxista rendszeren belül a szerkezet kényszere félreismerhetetlen.

A marxista rendszer lényegéből következő és ezért elkerülhetetlen végzetes hiányossága „az egyéni kezdeményezésről való messzemenő lemondás, melynek helyébe a főntről jövő parancsokat végrehajtó teljes és végszükségben kierőszakolt behódolás kerül. A parancsuralom vagy a kényszerszervezés megjelölés legalább annyira találó, mint a tudományos nyelvhasználatban gyakori »központi irányítású gazdaság« megnevezés“ (39). A kapitalizmusnak az abszolutizmusra jellemző államilag mindent elfojtó gazdaságellenőrzéssel szembeni nagy vívmánya, az alkotó tevékenység szabadsága, ismét elveszett. Ennek nagy az ára: a munkavállalók passzivitása, munkájuk iránti hiányzó érdeklődés, a szűkös erőforrások pazarló felhasználása, a gépek és szerszámok gondatlan kezelése, szegényes alkotókészség, a javak szűkösségéhez vagy túlkínálatához kapcsolódó gyakran előforduló tervezési hibák, és általánosan nehézkes gazdaságfejlődés (40).

Azt állították, hogy az ember még „nem érett meg a szocializmus számára“ (41). A szocializmus egy önzetlen embert feltételez, akit a szolidaritás eszményképe vezet. A valóságban az embereket megsebezte a bűn, és saját előnyüket keresik épp azon a módon, melyet a kapitalizmus a saját kiindulópontjának tekint. Közelebbről megvizsgálva az ember bűnös természete nem az egyetlen és talán nem is a fő vétke. A bűnös éppúgy, vagy még inkább, a szocialista rendszer. A gazdasági tervek, melyeket központilag találnak ki és kényszerítenek mindenkire, mivel a szubszidiaritást figyelmen kívül hagyják, törvényszerűen pontatlanok és elégtelenek ahhoz, hogy az emberek személyes és társadalmi igényeinek megfelelhessenek. Mivel az emberek ebben a rendszerben sem a saját, sem embertársaik érdekeit nem ismerik fel, az együttműködésre nehezen vagy egyáltalán nem hajlandók.

A marxista szocializmus további és igen veszélyes fogyatékosága a magántulajdon nagy arányú megszüntetése. Az oly fontos tulajdonjogoknak az államra való átruházása olyan hatalomkoncentrációhoz vezet, amely komolyan veszélyezteti a polgárjogokat. Az állam válik az elsődleges, sőt az egyetlen munkaadóvá: bárkit lefokozhat, elbocsájthat, aki ellenvéleményt képvisel, vagy más okból kegyvesztetté válik. Ezáltal a szocializmus csírájában fojtja el a zászlajára tűzött legfőbb célok egyikét: az embernek, de legfőképpen a munkásoknak, ember által történő kizsákmányolása végét. II. János Pál szerint a döntő tényező, amely a kommunista táborban a változásokhoz vezetett, a munkások jogainak megsértése volt. „Maguk a munkástömegek ugyanis nem támogatták már tovább azt az ideológiát, amely rájuk hivatkozott“ (CA 23).

Éppúgy kielégítetlen marad a tulajdon egyenlő szétosztásának ígérete. Ezt kijátszották azok a privilégiumok, melyeket az uralkodó funkcionárius elit magának vagy kegyeltjeinek biztosított. Méginkább hiányzott a teljesítményösztönzés rendszere, amelyre a hatékony munkára ösztönzéshez szükség lett volna. A szocialista országok azt állítják, hogy habár náluk az életszínvonal nem olyan magas, de senki nem él nyomorban. Mindenki megkapja az élethez szükséges minimumot. Lehetséges, hogy ez bizonyos fokig igaz (42). Vannak azonban ennek ellentmondó hírek, amelyek ezt az állítást is megkérdőjelezik (43). Az utóbbi időben egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a szocialista társadalmak, még élelmiszerből is, komoly hiányokat szenvednek. Mindenesetre annak az esélye, hogy egy népet a visszamaradt fejlettségi szintről gyorsan felemeljének, a marxista szocializmusban nem a legnagyobb (44).

A marxi elemzés elkerülhetetlennek és kreatívnak ábrázolt osztályharc-elmélete sem felel meg a valóságnak. Szerinte, a jobb és igazságosabb világhoz vezető szükséges lépésként, az erőszak jogosultságot nyer. Az elmélet abból indul ki, hogy a tőke tulajdonosai mind igazságtalanok és gonoszak, míg a munkások valamennyien becsületesek és jók. Valójában mind a munkaadók, mind a munkavállalók között vannak jók és rosszak. Az osztályharc alapvető tévedése az, hogy a világon minden gonoszt a magántulajdonnal és tulajdonosával azonosít, minden jó ennek a hiányosan meghatározott ellentéte. Az erőszakos osztályharc nem eredményezhet igazságosságot, csak igazságtalanságot; nem alkotó, hanem züllesztő; nem építő, hanem romboló hatású. Eredménye egy új, a korábnál is kegyetlenebb elnyomás: az államkapitalizmus fojtogatása és a szocialista pártvezetés diktatúrája.

Mind a szocializmusban mind a kapitalizmusban a gazdasági tevékenység végső célja az anyagi jólét elérése. Mindkettő materialista és haszonelvű irányultságú, míg a kapitalizmus utilitarizmusa inkább individuális természetű, a szocializmusé inkább pártorientált és nemzeti. Az élet valódi értelmének kérdésére az utilitarizmus ezen két formája közül egyik sem tud választ adni (vö. CA 24); egyik sem felel meg a valódi erkölcs követelményeinek.

Az egyház tanítása újra és egyértelműen elutasítja marxi szocializmust, mert:

1. ez abszolút materialista irányultságú és ateista (QA 112, 118 sk; MM 34; OA 26);
2. tagadja a magántulajdont, ami sérti az emberi jogokat és a közjót (RN 7, 22; QA 112; CA 24);
3. téves az elképzelése az egyenlőségről, amely alapján a vállalkozói kezdeményezést elnyomja (RN 26, 55; SRS 15);
4. az erőszak és az osztályharc dialektikáját hirdeti (QA 112; OA 26, 34; CA 14);
5. a korlátlan hatalmi jogokkal felruházott államról alkotott elképzelése veszélyes (RN 21; OA 34; CA 13).

A keresztény ember „nem érthet egyet a marxista ideológiával, annak ateista materializmusával, erőszakossága dialektikájával és végül avval, ahogyan a személyes szabadságot a közösségben feloldja“. Naív és hibás eljárás lenne „a marxista elemzésből néhány kiragadott elemet átvenni (...), eközben a társadalom erőszakos és abszolút jellegét figyelmen kívül hagyni.“ (QA 26, 34).

3. A szociális piacgazdaság

A szociális piacgazdaság a szabad piac teremtő erejét összekapcsolja a szociális törvényhozás védőintézkedéseivel, mely két pilléren nyugszik anélkül, hogy a kettő közül bármelyiket előnyben részesítené: a szabadpiacon és az állami ellenőrzésen. Nemcsak az egyénekre és nem is egyedül az államra épít. Mindkettőt sokkal inkább az emberek együttes boldogulása, a társadalom és a népek közösségének szolgálatába állítja úgy, ahogy ezt korábban a gazdasági célok ábrázolásánál már bemutattuk. A szociális piacgazdaság a háború után Németországban fogalmazódott meg (45). Az Első Világ sok országának gazdasági rendjét jellemzi. Az Egyesült Államok szakemberei által oly gyakran használt „demokratikus kapitalizmus“ kifejezés (46) lényegében azonos tényállást jelent, azonban – fogalma és tartalma szerint – a gazdaság kapitalista elemére nagyobb hangsúlyt fektet.

A piacgazdaságban a kereskedelem és az ipar a gazdasági terveit független alapokra építi. Magántulajdonosoké a földterület, a házak és a termelőeszközök, melyek felett szabadon rendelkezhetnek. Mindenki kiválthatja az ipart vagy saját céget alapíthat. Az egyéni szabadság és a személyes alkotókészség számára nagy mozgásteret biztosítanak. A kínálatot

és a keresletet a szabadverseny szabályozza. Elismert a kapitalista elmélet azon állítása, miszerint a gazdaságban pozitív szerepet tölt be a vállalkozói szabadság, a szabadverseny és a szabadkereskedelem. A verseny normális körülmények között képes a piacon gazdasági haladást kezdeményezni, a vevőket az árak rohamos emelkedésétől és a kizsákmányolástól megvédeni. Aki a versenyben részt vesz, „annak kisebb a lehetősége az áruit uzsoraáron eladni“ mint annak, „aki ezeket egyedülként forgalmazza“; hiszen ha túl magas árat követelne, „az emberek azokhoz vándorolnak tőle, akik olcsóbb árat kínálnak“ (47). Más szavakkal: az eladók az árakat nem emelhetik tetszőlegesen magasra.

Felmerül az a kérdés, hogy vajon a szociális piacgazdaság nemcsak a kapitalizmus egy megváltoztatott, enyhébb formája-e, mint az a „demokratikus kapitalizmus“ kifejezés bizonyos módon jelzi. A jelentős különbség a laissez-faire-kapitalizmussal szemben az, hogy a szociális piacgazdaság a tőkét és a tulajdont félreérthetetlenül a nyereség utáni hajszánál magasabb céloknak rendeli alá: úgy mint az átfogó (anyagi, kulturális, politikai és vallási) közjó szolgálatának, Isten tiszteletének (legalábbis vallási, keresztény környezetben) és a teremtés beteljesítésének. Ebből a szempontból nézve a magas jövedelmek és tőkefelhalmozódások egészen addig nem visszataszítóak, míg ezeket a célokat szolgálják. „Így nyerhetik el létjogosultságukat a maguk viszonylatában magas, tulajdonból származó, befektetésekhez felhasznált jövedelmek“ (48). A tőkefelhalmozás végülis azon célok által válik jogossá, melyek szolgálatában áll.

A magasabb célokból kiinduló igények tekintetében a szociális piacgazdaság - ellentétben a liberális kapitalizmussal - nem igényli a teljeskörű versenyt és vállalkozói szabadságot. A tisztességes versenyre az államnak kell felügyelni és a „fair play“ szabályokat is neki kell meghatározni, mert a kereslet és kínálat törvénye önmagában nem tud igazságos gazdasági rendet szavatolni. A béreket és munkakörülményeket díjszabási csoportonként a szakszervezeteknek és a munkaadói szervezeteknek autonóm módon kell meghatározniuk. És a bérek és a munkahelyi biztonság és ellátás minimumát a szociális törvénykezésnek kell szavatolnia. A monopóliumok, részmonopóliumok, oligopóliumok, kartelek stb. piac feletti uralmát meg kell akadályozni. Az elkerülhetetlen monopóliumokat a nyilvánosság felügyelete alá kell helyezni. Továbbá, mivel a piac az igényelt javaknak és szolgáltatásoknak csak egy részét képes előteremteni, a közösség segítsége ott szükséges, ahol kollektív igényeket kell kielégíteni. Ezekhez a „piacképessé alig vagy nem tehető igényekhez tartozik ma a piacon a gyengék és a passzívak ellátása mellett a termelés környezetbarátsága és a fejlődő országoknak nyújtott, a világközjóhoz szükséges, bizonyos mértékű segély“ (49). A „szociális“ jelző a rendszer nevében nem csak egy díszítő mellékszó, hanem sokkal inkább lényeges része annak, és kifejezi a gazdasági rend egyik alapvető kötelezettségét.

A szociális hátrányt szenvedők, mint például a munkanélküliek, a baleset, betegség vagy öregség miatt munkaképtelenek, az egyedül nevelő szülők támogatása, a szocializmus jogos törekvését eleveníti fel: a mindenki számára megfelelő életkörülmények biztosítását. A szocialista társadalmak központosítási tendenciájával szemben a szociális piacgazdaság, amennyire tőle telik, előnyben részesíti a szociális hátrányt szenvedők ellátásának decentralizálását: közvetítő csoportok, mint az egyház, a karitatív szervezetek, a szomszédok és más önkéntes egyesülések bevonásával.

A szociális piacgazdaságban a gazdasági tevékenység elválik a politikai rendszertől. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság tervezése nem állami, legalábbis nem elsődlegesen állami feladat, hanem főként a magánvállalkozók hatáskörébe tartozik. Az állam csak bizonyos szubszidiáris módon és csak szükséges mértékben avatkozhat be, hogy ezzel a gazdasági folyamatban komoly torzulásokat és igazságtalanságokat akadályozzon meg, és hogy ezáltal biztosítsa, hogy a gazdaság ellássa a feladatát.

A központi gazdaságirányítással szemben a szociális piacgazdaságnak több előnye is van.

Szabad teret nyit a gazdasági tevékenység minden résztvevője számára. Ebből a lakosság nagy része is profitál a fogyasztás, a takarékoság, a vagyontöbblet területein valamint a hivatások és munkahelyek szabad megválasztásakor. Mindez eredményezi a termelési eszközök hatékonyabb használatát, a társadalmi változásokhoz való jobb alkalmazkodást és jelentősebb innovációs képességet. A piacgazdaság általában jobban meg tudja oldani a problémákat. Itt a teljesítőképes, természetükből adódóan áttekinthető kisebb és közepes méretű vállalatoknak jó esélye van a túlélésre és a növekedésre. Az erős közepméretű vállalatok a piacgazdaság mozgatórugói, amelyek a gazdaság erejének oszlopaként garantálják a dinamikus verseny működését. A szociális piacgazdaság és a közepméretű vállalatok ugyanazon érme két oldalát jelentik.

Az eddig felvázoltak alapján kijelenthető, hogy a szociális piacgazdaság a katolikus társadalmi tanítás céljait messzemenően megvalósítja. „A katolikus társadalmi tanítás a piacgazdaságot tekinti a gazdasági rend megfelelő alapformájának“ (50). A szociális piacgazdaság minden más gazdasági rendnél jobban megegyezik a katolikus társadalmi tanítás alapelveivel.

A fejlődő országok gyakran azt a nézetet képviselik, mely szerint a szociális piacgazdaság működése nemzetközi szinten egyáltalán nem kielégítő. Ez a rendszer valójában mindkét oldal számára nyújt előnyöket és hátrányokat is. A szabad nemzetközi kereskedelmi politika miatt az ipari országok is fenyegetve érzik magukat, mert ez piacukat megnyitja az úgynevezett alacsonybérű országok olcsóbb áru felé. Mind a kettőnek alkalmazkodnia kell a másikhoz. A nemzetközi gazdasági problémák megoldása, még akkor is, ha bizonyos közös játékszabályok betartására szükség is van, csak a piacgazdaságtól várható el, nem pedig egy központi irányítású rendszertől.

4. A demokratikus szocializmus

A demokratikus szocializmus, noha a marxi gondolatokhoz közelebb áll, mégis a szociális piacgazdaság rokona. A szabadpiac rendszeréért száll sikkra, és tolerálja az egyéni tulajdont. Marxista gyökereinek befolyása miatt előnyben részesíti az állam beavatkozását a gazdaságba és hajlik arra, hogy gazdasági kérdésekben az utolsó szó jogát az állam számára tartsa fenn. Ennek megfelelően a demokratikus szocializmus támogatja a fontosabb gazdasági ágak államosítását, mint például a bányászatot, az ipart és közműveket. Törekszik a jövedelmek szintjének kiegyenlítésére, egyrészt progresszív jövedelem- és vagyonszállal, valamint társadalombiztosítási járulékokkal, másrészt jövedelemsegélyekkel, pótlékokkal és szociális segélyekkel. Az ilyen politika természetesen korlátozza a tőkeképződés lehetőségeit; sajnos gyengíti a gazdaságban rejlő teljesítményösztönzést is. A vállalkozóknak kevesebb a lehetőségük, hogy üzleti vakmerőségüket kihasználják. A szocializmus a marxizmus következményeként a vallásos kérdésekkel szemben nagyobb távolságot tart, míg a kultúra, az erkölcs és a képzés kérdéseiben liberálisnak tűnik.

Ipari országokban a szocializmus a gazdaságelmélet teljes egészében alulmaradt, miközben a Harmadik Világ számára még mindig vonzó, a Második Világban most a marxi kommunizmus alternatívájaként él. Közismert Tanzánia kísérlete, amely a szocializmus afrikai modelljét kívánta megvalósítani. A próbálkozás az elsősorban Svédországból érkező jelentős fejlesztési segélyek ellenére csődöt mondott. Ennek többek között az volt az oka, „hogy a kormány szociális juttatásait a parasztok ugyan igénybe vették (iskolák, egészségügyi ellátás, ivóvíz-szolgáltatás stb.), de mindezt nem viszonyították magasabb termelési teljesítménnyel annak ellenére, hogy figyelmeztették őket“ (51). Másrészt olyan országok, mint Dél-Korea, Taivan és Szingapúr, amelyek tudatosan egy piacgazdasági rendszerre épültek, figyelemre méltó életszínvonalat és gazdasági haladást értek el.

A gazdasági problémák szocialista megoldásai vonzóak a felszabadítás teológiája számára is. Ez egyszer inkább a demokratikus szocializmus felé, másszor inkább a marxi szocializmus felé hajlik a marxista elemzéssel és az osztályharcra való felszólítással együtt (52). A fejlődő országokban a botránykő mindig a vagyon felosztásának nagy egyenlőtlensége és a tömegek nagy szegénysége. E probléma megoldása a meglévő vagyon igazságosabb felosztását követeli meg. „Az ezekben az országokban fennálló megdöbbentő szegénységet nem lehet egyszerűen az elosztással megszüntetni, amely a legjobb esetben is egy csepp lenne a tengerben (...). Sajnos egyházi kereteken belül is túl elhamarkodottan várnak el segítséget az egyszerű elosztási intézkedésektől anélkül, hogy a növekvő termelés és magasabb termelékenység kérdését egyáltalán észrevennék“ (53). A szegények sorsát csak olyan gazdaságpolitikával lehet javítani, amely a gazdasági vállalkozásokban az alkotókészséget ösztönzi. Egy zöld asztalon központilag megtervezett gazdaságtól ilyen alkotókészség nem várható el. „A polgárok milliói számára megfelelő gazdasági döntéseket egyetlen szakértői elit sem tudna hozni, legyen az mégoly intelligens is. (...) Az alkotói energiák felszabadítása nemcsak a személyes emberi méltóság tiszteletben-tartásának, hanem a gazdasági haladásnak is a legfontosabb kulcsa“ (54).

A gazdasági alkotókészség előfeltételeihez tartozik az iskolai képzés, amelytől a munkavállalók képzettsége függ, a munka- és vállalkozói erkölcs és végül a tőkeképzés, amely a maga részéről megtakarításokra való hajlamot feltételez (55). Az európai államoknak több évtizedre volt szükségük, hogy az iparosítás folyamatában a nagy tömegek szegénységét legyőzzék és mindenki számára kielégítő gazdasági feltételeket érjenek el. A szegényeken az nem segít, ha politikai programként az azonnali gazdasági jólét utópisztikus ideáljait kínálják (56). Itt a kis lépésekhez való bátorság szükségeltetik.

A kapitalizmus és a marxizmus közötti kompromisszum keresése közben a gazdaságpolitika kísértésbe eshet, hogy a gyenge gazdasági ösztönzéseket bürokratikus szocializmussal kombinálja. Ezek félmegoldások, amelyek végül senkinek sem tetszenek (57). A gazdasági ösztönzéseknek erősnek és jól irányítottaknak kell lenniük. Elsőbbséget élvez a kis- és középvállalatok támogatása.

III. A PIACGAZDASÁG AZ EMBERI SZÜKSÉGLETEK SZOLGÁLATÁBAN

1. A piac és a verseny rendező szerepe

A gazdasági folyamatban a piac az áruk cseréje. Ez fontos eszköz, amellyel a gazdaság a közérdek szükségleteihez igazodik. „A fogyasztók megrendeléseit a keresleten keresztül közvetíti a gyártóknak és megmutatja a termelőknek, hogy mely javakat tudják eladni a termeléshez szükséges költségek érvényesítésével (...). A gazdasági és kulturális szükségletek gazdagabb és jobb lefedése érdekében a gazdaság erőinek maximumát mozgósítja“ (58). Azonos ár esetén a piac a legjobb árut részesíti előnyben, mivel az talál a legtöbb vevőre. Azonos minőség esetén az olcsóbb áru részesül előnyben, mivel azt lehet a jobban eladni. A vállalkozók egy számítógép megbízhatóságával reagálnak a fogyasztók folyamatosan változó igényeire és keresletére. Ezen túlmenően a szabad piac „biztosítja a tőke és a nyersanyagok gondos felhasználását, hiszen a világra kiterjedő konkurencia a vállalkozókat folyamatosan arra kényszeríti, hogy a költségeket s ezzel tőkét és nyersanyagot takarítsanak meg“ (59).

A vásárló részéről ez a szelektációs folyamat a termelő és az eladó közti elkerülhetetlen versenyhez vezet. Normális és manipulációtól mentes körülmények között e verseny a legjobb árut a lehető legalacsonyabb áron biztosítja a vevőnek. A gyártók közül csak azok lesznek eredményesek, akik a legjobb minőséget a legkedvezőbb feltételekkel párosítva kínálják. A gazdaságban ezt jelenti a verseny rendteremtő szerepe.

A versenyhez egyidejűleg bizonyos szabályozó intézkedések szükségesek, amelyek az összgazdaság célját szolgálja. „Csak az emberi természet teljes félreismerésével feltételezhette a liberális gazdaságtudomány, hogy a szabad önérdek a versenyben az érdekek harmóniájához vezet (...). A társadalom tagjainak egy jelentős része mindig meg fogja próbálni mások jogainak kihasználásával saját érdekeit érvényesíteni. A liberális laissez-faire rendszerben ez tisztességtelen, a csőd felé sodró vagy nem jövedelmező versenyhez vezet“ (60).

Ezért a versenyhez szükség van egy jogi vagy valamilyen más rendre, hogy a gazdaság működése a társadalom céljaival megegyezzen. Mivel a gazdasági liberalizmus ezt az igényt nem vette figyelembe, eljutott a monopolkapitalizmushoz s ezzel együtt a szabadverseny végéhez. A liberális kapitalizmus és a szociális piacgazdaság egyik jelentős különbsége a törvények által ellenőrzött verseny. Napjainkban a verseny törvényes szabályozása valamennyi államban szükséges. A törvényeknek a közjó érdekében biztosítani kell, „hogy azt, akinek lehetősége van arra, hogy olcsóbb és jobb áruval az igényeket kielégítse, semmilyen formában ne korlátozzák a versenyben: Tetteinek szabadsága és a gazdasági közérdek jobb szolgáltatára való készsége minden ellene irányuló törekvéstől védve kell legyen, nehogy az illetéktelen hatalomgyakorlás módszereivel kizárják őt a versenyből“ (61). Ha a gazdasági szövetségek az állammal nem működnek együtt és nem küzdenek a normák betartásáért, a törvényhozók egyedül nem tudnak tisztességes versenyrendszert létrehozni.

A szabad verseny nincs abban a helyzetben, hogy megfeleljen az emberi tényezőnek és az ökológiai termelési költségeket szabályozza. Ha a munkaerőpiaci kereslet a munkalehetőségek kínálata fölé emelkedik - ami gyakran előfordul -, még igazságos bért sem tud garantálni. Erre már az előzőekben utaltunk.

A megfelelő munkakörülmények és bérek elérésében döntő szerepe volt a szakszervezeteknek. Ahogy a szakszervezetek a munkát a tőke egyenrangú partnerévé emelték, úgy teremtették meg a munka erős tárgyalási alapját, amely egy igazságosan működő munkaerőpiac feltétele. Ezért a szakszervezeteket a szociális piacgazdaság rendszerébe

ágyazott alkotórésznek kell tekinteni.

A környezetvédő és az egészségmegőrző termelési technikákhoz szükséges költségeket a szabad verseny nem képes szabályozni. Nemcsak az ipari bomlástermékek, hanem a mezőgazdaságban felhasznált vegyi anyagok (trágya, kórokozók elleni permet) és a teljes motorizáció is részei ennek a problémának. A fenyegetés évről-évre jobban érzékelhető, egyre jelentősebbé válik. Ezeket a tényezőket és rejtett termelési költségeket csak egy szociális és környezetvédelmi törvényhozás tudja szabályozni. Nem kerülheti el az a figyelmünket, hogy a szocialista társadalmak ezekkel a kérdésekkel egyáltalán nem foglalkoztak hatékonyabban mint a piacgazdaságok, sőt a környezetvédelmi problémákat ott még sokkal inkább elhanyagolták.

Bizonyos körök gyakran igénylik az ármeghatározásba történő állami beavatkozásokat, hogy a szegények számára lehetővé tegyék a megélhetéshez szükséges javak, mint pl. élelmiszer, ruha és lakás piaci ár alatti elérését. Ezzel szemben a tapasztalat azt mutatja, hogy a parasztok és más termelők a termékeiket már nem hajlandók alacsony áron a piacra vinni; inkább a saját alapvető igényeik kielégítéséért dolgoznak. „Aki az árakat stabilizálja, a veszélyeztetett munkahelyeket szubvenciókkal biztosítja, a fejlődő országoknak magasabb árakat ígér, a béreket magasan, az állami kamatokat alacsonyan tartja stb., a saját oldalán tudhatja az etikai meggyőződést. Az etikusok azok, akik a gazdaságba elsődlegesen állami beavatkozást követelnek“ (62). A nemzetgazdászok viszont óvnak azoktól a negatív következményekől, amelyeket a szűkös erőforrások optimális felhasználásába való beavatkozás jelenthet. Az ilyen beavatkozás eredménye a piac áruhiánya vagy - a szubvenciók bizonyos eseteiben - kihasználatlan túltermelés és a társadalom erőforrásainak pazarlása. Ez is ellentmond az erkölcsös gondolkodásnak. Azonban nem zárja ki azt, hogy az állam bizonyos esetekben az árak szubvencionálásával a szegényeknek legalább átmeneti segítséget és megoldást biztosítson.

A piacgazdaságban és a versenyben működő önérdék alapelve elismerten nem a legönzetlenebb. A jellemfejlődésre tett hatása mindenesetre jelentős. „Minden napra jut az önmegtartóztatásból. Az önérdék egyedül nem teheti erényessé az embert, de sokak viselkedését fegyelmezetté teszi, ami a rendszerességben, mértékletességben, előrelátásban, önuralomban“ és az erőfeszítésben mutatkozik meg. Még akkor is, ha a moralisták „az önérdéket önmagában tökéletlennek tekintik, akkor is szükségesként kell elfogadni“ (63).

2. A vállalkozó mint a közérdek szolgálója

A katolikus társadalmi tanítás meglehetősen későn fedezte fel a vállalkozót (64); általában csak a munkaadót ismeri. De kis- és nagyvállalkozásokban sok millióan tevékenykednek önállóként. Az ipari forradalom válsága idején - és még ma is - a munkaadóról általában azt tartották, hogy elsősorban ő felelős a szociális problémákért. Ez a szemlélet nem veszi figyelembe azt a teljesítményt, amellyel a vállalkozó a gazdasági előrehaladást szolgálja. A fejlett társadalmakban a szociális problémákat mindig különböző tényezők eredményezik, amelyek között csak egy az egyes menedzserek kíméletlen nyereség utáni hajszája.

II. János Pál utalt arra, hogy „a jólétnek azon foka, melyet a társadalom ma örömmel üdvözöl, elképzelhetetlen a vállalkozó dinamikus alakja nélkül. Az ő feladata úgy szervezni az emberi munkát és a termelőeszközöket, hogy azok a jóléthez és a társadalmi haladáshoz szükséges árakat és szolgáltatásokat előállítsák“ (65).

A keresztény szociális gondolkodásnak ösztönöznie kellene a „gazdasági aktivitást: a megtakarítást, a befektetést, a találmányokat és a vállalkozást, hiszen ezek is alkotó tevékenységek, amelyek a köz javát szolgálják“ (66). A vállalkozói szabadságot még akkor is védeni kell, ha ennek a szabadságnak a felelősségét a közérdekkel szemben biztosítani kell és

a gazdasági hatalommal való lehetséges visszaélést törvényes módon kell megtorolni.

A vállalkozó feladata, hogy piacot találjon, feltárja és áruval ellássa. A szükséges árukat és szolgáltatásokat a társadalom rendelkezésére kell bocsátania. Mindez rendkívüli társadalmi funkciót és felelősséget jelent. Mivel sok áru és szolgáltatás van, ezért szükséges, hogy a lehető legnagyobb számú vállalkozó legyen jelen a piacon. „Annál tökéletesebben valósul meg a gazdasági termelékenység, minél több alkotószellem tevékenykedik a rendezett gazdasági együttműködésen belül; ez akkor áll fenn, ha az egyéni vállalkozói tevékenység lehető legnagyobb számban van jelen. Ha egy negyvenmilliós lakosságból a verseny nyomása alatt például két millió nagyobb, közepes és kisvállalkozó mezőgazdaságban, iparban, kézműiparban és kereskedelemben a szükségletek ellátásáért fáradozik, akkor sokkal inkább biztosított a társadalom gazdasági teljesítménye és ezzel együtt a növekvő életszínvonal, mintha húsz vagy akár kétszáz gazdasági hivatalnok tervezési monopóliumot birtokolna, ahogyan ez a szocialista tervgazdaságban volt“ (67). A lehetőleg sok egyéni vállalkozás létrehozása megköveteli, hogy a kis és közepes vállalkozásokat akkor támogassák, ha termelékenységük épp olyan magas vagy magasabb, mint a nagyvállalatoké. Ez megfelel a szubszidiaritás alapelveinek. Elősegíti a gazdasági hatalom széles szóródását is, és ezáltal megakadályozza a társadalmilag és politikailag veszélyes hatalomkoncentrációt az oligarhiák vagy állam kezében. A munkavállalók a kis és közepes vállalkozásokban elégedettebbek a munkájukkal és munkahelyük biztonságával. A közepes méretű vállalkozások szokás szerint a nehéz időkben is megtartják munkatársaikat. „Egy megszilárdult gazdasági rendszer legbiztosabb garanciája a tulajdon, amely a tulajdonos munkájával összekapcsolódva keresetének alapját képezi“ (68).

A társadalom állandóan változó igényeinek kielégítése a verseny kihívásaival összekapcsolódva a vállalkozótól folyamatos alkalmazkodást és nagy rugalmasságot követel. A tökéletes vállalkozó egyben szervező, feltaláló, felfedező és hódító is. Indítéka - a létfenntartás mellett - a kibontakozás kreatív impulzusa, a vállalkozói szellem, a társadalmi presztízs elérésére való törekvés, valamint, ahogy sokaknak, az a kívánsága, hogy a társadalom hasznára tegyen (69).

A vállalkozónak természetesen nyereséget kell termelnie, amely a további célok megvalósításának az eszköze. Egy vállalkozó a piactudományban nyereség nélkül halálra van ítélve. Ez nemcsak a tulajdonos vesztesége, hanem a munkavállalóké is, akik ezáltal a munkahelyüket veszítik el. A nyereség elérése tehát „társadalometikai kötelezettség, mert a nem jövedelmező vállalkozás a nemzetgazdaságnak károkat illetve megterhelést, a foglalkoztatottaknak a munkahelyek elvesztését okozza“ (70). A „nyereség“ fogalmának ideológiai használata, amely Marx Károly óta az elméket összezavarja, egy józanabb szemléletmódnak kell helyet adjon. A nyereség, amely tőkeként újra a gazdaságba áramlik, új munkahelyeket, árukat, szolgáltatásokat, találmányokat és új jólétet teremt. „Elég csak egy munkavállalót megkérdezni arról, hogy egy nyereséget hozó vagy egy ráfizeteses vállalkozásban szeretne dolgozni. A válasz már a kérdésfeltevéskor egyértelmű“ (71). Ha mindezek ellenére a nyereséget oly gyakran rossz hírűnek, vagy társadalomellenesnek bélyegzik, akkor a nyereség közgazdasági funkciójának ismerethiányától eltekintve, „az irigység motívuma is biztosan nagy szerepet játszik“ (72). Egy ennyire beszűkült szemlélettel ellentétben az a vállalkozó, aki a munkások részesedésének visszatartása nélkül a lehető legnagyobb értéköbbséget, azaz nyereséget éri el, kijelentheti, hogy hozzáértőként és felelősségteljesen jár el. „Kevesek nagyobb nyeresége nem igazságtalan, ha a kevésbé szerencsések helyzete ezáltal javul“ (73).

A termelőeszközök tulajdonához kapcsolódik a munkásokért való felelősség is. „Ezt a tőkét a tulajdonosok és a menedzserek nem saját erejükből érték el. Sok más ember munkájából és a közösségből is profitáltak, akik fáradozásait segítették. Döntéseikkor a munkavállalókkal és

közösségekkel szemben is felelősek“ (74). Egy bizonyos szintű felelősséget ma már mindenhol törvény ír elő és tartat be. Olykor fennáll a veszélye annak, hogy a törvényes rendeletek túl nagy megterhelést jelentenek és az új munkahelyek megteremtését, valamint a vállalkozások terjeszkedését a közérdek hátrányára megakadályozzák. Másrészt a gazdasági életben vannak olyan kötelezettségek és lojalitások, amelyeket nem lehet törvényekbe foglalni. Korrektség és lojalitás kell hogy jellemezze a menedzsmenetet a vevőkkel, a szállítókkal, a konkurenciával és nem utolsósorban a munkavállalókkal szemben. Az őszinteség éppen a gazdasági életben hagy gyakorta kívánnivalót maga után. „A szociális piacgazdaság követői hangsúlyozzák, hogy ezen gazdasági forma működésének alapfeltétele egy kifejezetten erkölcsös nevelés“ (75).

„Mindenképpen azt kell kitűzni célul, hogy a vállalkozás valódi emberi közösség legyen“ (MM 91). A nyereség megcélzása és a költségmegtakarítás soha nem használható mentségként, hogy az igazi emberi értékeket - gazdaság valódi célját - figyelmen kívül hagyják. Ezen értékek tisztelete végül is növeli a jövedelmezőséget. Az angol gyártulajdonos Robert Owen a múlt évszázad első felében felfigyelt arra, hogy tapasztalatok szerint egy karbantartott gép jobban és megbízhatóbban működik mint egy elhanyagolt. Hát még mennyivel növekszik az emberi erő és teljesítmény, ha jól és gondosan bánunk vele? A vállalkozók egyre inkább felismerik a kommunikáció, a vezetés és a munkavállalók közötti kétoldalú együttműködés és szolidaritás szükségességét.

3. Fogyasztói etika

A gazdaságetika kérdése alapvetően a fogyasztás etikájának is egyik kérdése. A fogyasztó kereslete messzemenően, szinte döntően meghatározza a termelést. A fogyasztás etikája különös jelentőséget nyer a magasabb életszínvonal viszonyai között, amely könnyen a luxus és a pazarlás felé csábít. „Minden gazdaságilag felelőtlen luxus fogyasztási cikk vétség a társadalometika által fölkinált takarékosági hajlam és a fogyasztói etika ellen“ (76). A fogyasztók kívánságainak és döntéseinek azokhoz az anyagi és kulturális feladatokhoz kell igazodniuk, amelyek az emberi célok meghatározásából és a közjó igényeiből adódnak. Ez nemcsak az egyes országok, hanem az egész emberiség és a teljes teremtés közjává jelenti.

Az egyéni háztartásokra fontos szerep hárul ebben a vonatkozásban. Hogy a gazdasági döntéseiktől mi minden függ, mutatja az a tény, hogy a nemzeti jövedelemnek több mint a fele az egyéni háztartásokon folyik át (77). A kereslet és a fogyasztás éppúgy meghatározza a népgazdaságot, mint a termelés és a beruházás.

A modern jóléti társadalmakat nagyarányú fogyasztói mentalitás jellemzi. A vásárláshoz és az önkiszolgáló hozzáállás nagymértékben előretört a segítőkészség rovására. Az államot mindenekelőtt olyan intézménynek tekintik, amely - egy varázslóhoz hasonlóan - kifogyhatatlan a gazdasági forrásokból mindenkinek szolgál és lehetőleg senkitől sem vesz el. Miközben az egoizmus különböző formái teret nyernek, a személyes felelősség érzete gyengül, s ez sérti a szolidaritás és a társadalom összetartásának kereteit. A szociális piacgazdaság azonban egyedül nem tud segíteni. Az emberek elhivatottságának és a magasabb rendeltettségének a rendjébe kell mindezeknek beágyazódnia.

„Az nem baj, hogy az ember jobban akar élni, de az már hiba, hogy a jobb életet olyan életstílusnak tulajdonítja, amely a birtoklásra, s nem a létezésre irányul; amikor többet akar birtokolni, nem azért teszi, hogy többé váljon, hanem azért, hogy az élvezet töltse be életét. Ezért olyan életstílust kell kialakítani, amelynek elemei az igaz, a szép és a jó keresése, valamint a többi emberrel alkotott közösség a közös fejlődés érdekében. Ezeknek az elemeknek kell a fogyasztási, takarékoskodási és a beruházási szokásokat meghatározni, hogy több legyen, hanem hogy az életet önelégültségben élvezhesse“ (CA 36).

Az ökológiai válság az utóbbi időkben növekvő öntudatot hozott létre: fölhívta a gazdaság minden egyes résztvevőjét, a fogyasztókat is beleértve, hogy felelősségteljes gazdasági magatartással védjék a természetet. A modern emberek számára az elvonatkoztatott gondolatoknál jobban bizonyítja a természeti környezet konkrét veszélyeztetettsége a fogyasztói etika szükségességét.

IV. AZ ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPE

A politika és a gazdaság közötti viszony alapvetően a következő. A politika tárgya általában véve az emberek evilági vagy közjóléte. A gazdaság tárgya a társadalom anyagi, kulturális és szellemi áruval való ellátása, melyeket kiszámítható áron kínálnak. Ilyen kulturális és szellemi áru például - mint ahogy már korábban említettük - a tömegkommunikáció által nyújtott információ. Amennyiben a politika tárgya az átfogóbb, bizonyítja „a politika gazdasággal szembeni elsőbbségét“ (78).

A választási harcok kétségkívül fő témája a gazdaságpolitika. Mindenképpen jogos és helyes, ha a politikusok arra törekednek, hogy az ország gazdasági igényeire adott legmegfelelőbb válaszait és programjukat a választóknak bemutassák. Felelőtlen azonban az a gazdaságpolitika, amelyet a gazdaságtól idegen célok vezérelnek és csak politikai célokat követ azért, hogy több szavazatot nyerjen vagy a politikai ellenfelének kárt okozzon. Egy adott gazdaságpolitika képviselője akkor felelősségteljes, ha az szakértelemre és gazdasági tényekre támaszkodik.

Be kell vallani, hogy túl sok a politikusokkal szembeni követelmény és az ország erőforrásai is korlátozottak, bizonyos országokban különösen szegényesek. A helyes megoldás gyakran nem magától értetődő és az állam nehezen tud gazdálkodni a meglévő eszközökkel. Azért, hogy ezt a lehető legjobban tegye, a politikusoknak bátorságra és eszességre, más szóval a zsenialitást határoló karizmára van szükségük (79).

I. A szubszidiaritás elvének figyelembevétele

Azt, hogy az állam az egyénekre és a kis társadalmi egységekre rábizza azt, amit saját erejükből is el tudnak érni, a szubszidiaritás elve itt éppúgy megköveteli mint a közjó más területein. Csak ott kell beavatkozni, ahol a lakosság fontos igényeit nem tudják kielégíteni. Ennek természetesen feltétele, hogy az igények az állam segítségével kielégíthetők, méghozzá jobban kielégíthetők legyenek.

Az állam szubszidiáris szerepére érvényes általános szabály a gazdaságra is érvényes: annyi személyes felelősséget kell adni, amennyit csak lehet, és csak annyi legyen az állami beavatkozás, amennyi szükséges. XXIII. János pápa egyik írásában is ezt követeli: „Mert elv, hogy a hatóságok gondoskodásának a gazdasági vonatkozású ügyekben, még ha nagy területet érint és a közösség legbensőbb ügyeire vonatkozik is, mindig olyannak kell lennie, hogy a magánember cselekvési szabadságát nemcsak ne akadályozza, hanem inkább növelje, legfőképp pedig az emberi személyek jogait sértetlenül megőrizze“ (PT 65; és MM 55).

Az állam kivételes esetekben „helyettesítési funkciókat is betölthet, amikor a túl gyenge vagy még alakulófélben lévő társadalmi csoportok vagy a vállalkozások nem képesek feladataikat ellátni. Ezeket a helyettesítési funkciókat, melyeket a közjó érdekében a sürgősség tesz indokolttá, időben - amennyire csak lehetséges - korlátozni kell, nehogy ezeknek a társadalmi csoportoknak vagy vállalkozásoknak az illetékességi köre csorbát szenvedjen, s nehogy az állam cselekvési mezeje olyan mértékben növekedjék, hogy kár érje a gazdasági vagy polgári szabadságot“ (CA 48).

A személyes jog szabadsága nem szorul különösebb bizonyításra, miközben az államnak a

törvényes beavatkozások jogosságát is bizonyítani kell. „Alapvetően nem a szabad gazdaság, hanem a fentről jövő rendelkezésekkel és beavatkozásokkal behatárolt szabadság az, ami indoklásra és igazolásra szorul. A szabad gazdaság itt azoknak az egyéneknek és szabadon képződő csoportoknak a szabad kibontakozását és működését jelenti, akik a saját létfeltételeikért, megélhetésükért és végeredményben saját önmegvalósításukért kívánnak tevékenykedni“ (80).

2. Az igazságos intézmények megteremtése

Fontos az erkölcsre hivatkozni, de önmagában nem elegendő ahhoz, hogy rendet teremtsen a gazdasági életben. Az igazságos gazdasági intézmények létrejöttéért előbb mindent meg kell tenni.

Keresztény körökben manapság gyakran beszélnek „bűnös“ társadalmi struktúrákról. Egy társadalmi rend ideálját viszont könnyebb hirdetni, mint egy igazságos rendszert megvalósítani. Az igazságos gazdasági intézmény megteremtése nem egyszerű. Lehetőség szerint mindent meg kell tenni csakúgy, mint minden emberi területen. Az intézményeket nem lehet egy kulturális vákuumban létrehozni. Feladataik helyes ellátásához szükségük van a kultúra élő ethoszára. „Az az ethosz, amelyben a családi kapcsolat az egyenlőség normáját kiszorítja, kedvezményezettséggel és nepotizmussal fémjelzett intézményeket hoz létre. A családhoz tartozást jobban tiszteletben tartja, mint a törvényeket“ (81). Felmerül egy másik ethosz iránti igény; létrehozásához új képzési folyamat szükséges. Konkrét helyzetben - úgy, mint mindenütt - az igazságos társadalom ideáljának csak egy megközelítése lehetséges. A lehető legjobb megközelítés megvalósítása a politikai vezetők karizmája.

Az egyén és a társadalmi csoportok antiszociális tendenciáit az államnak sakkban kell tartania. A kevesek kezében összpontosuló vagyont létrehozza az erőegyensúly zavarát, amivel szemben az államnak fel kell lépnie. Másrészt az állam erejét arra hivatott intézményekkel ellenőrizni és korlátozni kell. Ellenkező esetben az állami tekintély túlságosan könnyen despotizmushoz, oligarchiához és diktatúrához vezethet. Ilyen ellensúlyt alkot a demokratikus intézményekkel közösen egy erős, gazdaságilag független középosztály (82).

Az igazságosság egyik alapkövetelménye a pénz értékének megőrzése. A magas inflációs ráta a vagyont különösen igazságtalan újraelosztást jelent a szegények rovására. Az infláció leginkább azokat az egyszerű embereket sújtja, akik megtakarításaikat takarékszámlákon helyezték el vagy nyugdíjból és más hasonló bevételekből élnek. Ezek csak lassan emelkednek és kevéssé igazodnak az inflációhoz. Az infláció természetesen az egész népgazdaságra is károsan hat a megtakarítások negatív befolyásolása miatt. Az egyének sorsa, manapság jobban mint valaha, nemcsak a személyes szorgalomtól függ, hanem az állam által nyújtott társadalmi és gazdasági feltételektől is. A megváltozott gazdasági körülmények miatt egész társadalmi csoportok nyomorúságba süllyedhetnek, például a mezőgazdaságban vagy a bányászat területén dolgozók. Felelősségteljes gazdaságpolitikát ezért csak a szociális és munkaerőpiac-politikával, a család-, környezet-, fejlesztés- és oktatáspolitikával összefonódva lehet kialakítani.

A gazdaság igazságos intézményei a társadalom számára nélkülözhetetlenek. Először és elsődlegesen a gazdaság céljainak megfelelő értékeket kell a jogrendbe beültetni. Ez - mint maga a gazdaság - dinamikus folyamat. Újra és újra igényli a szociális- és jogrend kiigazítását. A „societas semper reformanda“ alapelve a gazdasági rendszerre is igaz. Ebből kiindulva minden esetre érvényes, hogy minél inkább befogadja az állampolgárok lelkiismerete a gazdasági rendszer értékeit, annál valószínűbb a megvalósulásuk. Szerencsétlen módon az emberek magatartása „egészen más, mint amit az értékrendszer diktál. Mindegy, hogy valaki munkaadó vagy munkavállaló, mindenki a saját érdekét helyezi

előtérbe (83)“. Ez bizonyos mértékig érthető és természetes; fennáll azonban az a veszély, hogy az egyéni érdek elnyomja a magasabb célok iránti törekvést. „Fontos, hogy az erkölcsi és kulturális intézmények is olyan jól lássák el a feladataikat, mint ahogy a gazdasági intézmények a sajátjaikat!“ Különösen ezen a területen kötelesek az egyházak a társadalom szolgálatára (84).

3. A szegények melletti állásfoglalás

Az állam fő feladatai közé tartozik, hogy mindenki számára biztosítsa az emberi méltóság legalapvetőbb feltételeit. Elsődleges feladat a szegények alapszükségleteinek kielégítése. Az Egyesült Nemzetek Emberi Jogok Nyilatkozatának 25. cikkelye találóan összefoglalja az állam erre vonatkozó kötelességeit: „Mindenkinek joga van egy olyan életszínvonalhoz, amely a saját és családja egészségét és boldogulását biztosítja, különös tekintettel az élelmiszerre, ruházatra, lakásra, orvosi ellátásra és a szükséges szociális ellátásokra. Ezen kívül joga van a biztonságra munkanélküliség, betegség, munkaképtelenség, özvegyiség, öregség ideje alatt, vagy más olyan esetben, amikor a megélhetés eszközeit valamilyen akaratától független körülmény miatt elveszíti.“

Ez nem jelenti azt - mint már említettük -, hogy ezekről a szükségletekről az államnak magának kell gondoskodnia. Szociális szükséghelyzetben gyorsan arra a végeredményre jutnak, hogy az állam kötelessége valamit tenni. A „szociális“ nem jelent egyben „államit“ is. Höffner bíboros joggal állapítja meg: „Mindenképpen elgondolkodtató az ellátó állam felé való törekvés. A katolikus társadalmi tanítás fellép az emberek érdekében az egyéni felelősség megerősítéséért és az igényeskedő gondolkodás legyőzéséért. Egy nemzet tartósan nem adhat ki többet, mint amennyit munkájával megteremt“ (85). Ebben a tekintetben a kis családoknak éppúgy, mint a nagy családoknak kötelezettségei vannak tagjaikkal szemben. Még a szövetségeknek és a karitatív szervezeteknek is vannak feladataik. A szubszidiaritás elvével teljes egyetértésben ezekhez a csoportokhoz kellene először fordulni. Ha azonban nem elegendő vagy sikertelen az ezen csoportoktól kapott segítség, az államnak - amennyiben abban a helyzetben van - kötelessége segíteni.

Manapság gyakran hangoztatják, hogy a nincstelenek az esetek többségében azért szegények, mert lusták és irtóznak a nehéz munkától. Az egyesült államokbeli püspökök tiltakoztak ez ellen az előítélet ellen. „Kutatások újra és újra megállapították, hogy a szegények éppen annyira igénylik a munkát, mint a lakosság többi tagja. Mindenkit kérünk, hogy tartózkodjon olyan tettektől, szavaktól vagy beállítottságoktól, amelyek a szegényeket megbélyegzik, a támogatásokat, amelyeket kapnak, felnagyítva mutatják be és a szociális juttatásokkal kapcsolatos csalások méretét eltúlozzák. Ezek a szegényekkel szembeni büntetendő beállítottság ismérvei“ (86). Az emberek milliói azért szegények, mert a munkahelyeiket elvesztették, vagy mert túl alacsony a bérük.

„A szegénység elleni harc első feladata egy egészséges gazdaság felépítése és fenntartása kell, hogy legyen, mely minden munkaképes felnőtt számára olyan munkalehetőséget biztosít, amely igazságos bérezéssel párosul“ (87). Ezzel egyidőben a szegények képzéséért és tanításáért az egész társadalomnak elkötelezetten síkra kell szállnia. „A szegénység problémája tartós megoldásának nagy figyelmet kell szentelnie (...) a művelődésügynek - úgy az államinak, mint a magánnak, az iskolán belül és azon kívül. A megfelelő képzettség hiánya, mindenekelőtt a városi területeken, sok szegényt megakadályoz abban, hogy kikerülje sorsát“ (88). A képzés jelentőségét mint a szegénység legyőzésének eszközét, nem lehet eléggé nagyra becsülni. A képzés javítása minden ország számára a jövőben megtérülő befektetés.

4. „Szocializáció“ és földreform

„Szocializáció“ alatt a tulajdonjogok államra (államosítás) vagy más köztestületre, leggyakrabban az önkormányzatra, ill. a településre (közös tulajdonbavétel) való átruházását értjük. A szocializáció akkor indokolt, ha a közjó megköveteli. Egy megfontolt szocializációnak minden esetben bizonyítania kell azt, hogy a köz érdekében történt; hiszen a szocializáció a magántulajdont és azoknak a jogait érinti, akiknek a tulajdonát kisajátítják.

A szocializáció ennek következtében nem megoldás minden gazdasági problémára. II. János Pál, aki Lengyelországban megismerte a kommunista uralmat, arra figyelmeztet, hogy „az annyira áhított reformok nem valósíthatók meg azért, hogy eleve kiiktatjuk a termelőeszközök magántulajdonát. El kell ugyanis ismernünk, hogy a termelőeszközök (a "tőke") egyszerű elvétele a magántulajdonosok kezéből nem nyújt biztosítékot a tekintetben, hogy köztulajdonba vételük helyesen történt. Mert ily módon kikerülnek egy bizonyos társadalmi csoport, a magántulajdonosok kezéből, hogy a szervezett társadalom tulajdonává váljanak, miközben egy másik csoport irányítása és közvetlen ellenőrzése alá kerülnek, azokénak, akiknek - bár nem ők a tulajdonosok - a társadalomban megvan a hatalmuk, és ezt az egész nemzetgazdaság vagy valamely vidék igazgatásához használják fel. (...) Ez a felelős és irányító csoport kielégítő módon végezheti feladatát a munka elsőbbségének szempontjából nézve; de rosszul is végezheti feladatát, ha egyidejűleg magának követeli a termelőeszközök *egyedüli irányításának és azok használatának jogát*, s attól sem riad vissza, hogy alapvető emberi jogokat sértsen“ (LE 67-68).

A tapasztalat gyakran arra tanít, hogy az államosított termelőegységeket különböző okok miatt nem vezetik kielégítően. Az állami vállalatok általában kevésbé nyereségesek, mint a magánvállalatok. „Senki sem vezeti veszteségesebben az ipari üzemeket, mint az állam“ (89). Ez azért van így, mert a vállalkozók és a hivatalnokok tevékenységei nagyon eltérőek. Hozzá tartozik még, hogy az állami vállalatokban hiányzik az ösztönzés a gazdasági kockázatvállaláshoz valamint a rendelkezésre álló eszközökkel való takarékos bánásmódhoz. Amennyiben ezek a vállalatok állami monopóliumok, mint ahogy gyakorta előfordul, úgy hiányzik a verseny kihívása, amely teljesítőképességük mértéke és a valós gazdasági árképzés kritériuma (90).

Az állami vállalatokkal szemben manapság növekvő kétely figyelhető meg. Néhány európai országban a nyilvános monopol társaságok hatékony ellenőrzése olyan nagy nehézségekbe ütközik, hogy a 80-as évek közepe óta legkülönbözőbb politikai beállítottságú kormányok az állami monopóliumok privatizálása vagy részprivatizálása mellett döntöttek. Ez nem utolsósorban azért is történt, mert az államháztartásnak a deficitesebb állami vállalatok miatti megterhelése tovább nem képviselhető és az adófizetők érdekeit sértene. Továbbá az állami vállalatokban gyakran botrányok törnek ki, amelyek a vállalattal szemben kételkedést és kritikus beállítottságot ébresztenek.

A fentiek miatt tehát a szocializáció legyen az utolsó eszköz a gazdasági nehézségek és visszaélések áthidalására. Ha azonos vagy kedvezőbb választási lehetőségek állnak rendelkezésre, akkor azokat előnyben kell részesíteni. A túl nagy földtulajdonnal történt visszaéléseket, például a kollektivizálásnál, hatásosabban lehet a földreformmal megszüntetni. A szubszidiaritás elve a köztulajdon területein belül is alapvető, emiatt be kell tartani (MM 117). A termelőeszközök állami ellenőrzése a legkevésbé sem kívánatos. Az atomenergia előállítását szolgáló anyagok termelésénél az államosítás mindig indokolt. Meg lehet indokolni minden olyan fogyasztási cikket termelő iparág államosítását, amely a társadalom alapszükségeit fedi le, és amely nem hagyatkozhat az egyéni vállalkozók jóakarására, mint a víz, gáz, elektromosság, telefon és a tömegközlekedési eszközök. A fontos nyersanyagok, mint a szén és a vasérc vagy az úgynevezett kulcsiparágak, amelyekről az ország iparának nagy része függ, akkor államosíthatók, ha a működésük másképpen nem garantálható, ha a

fejlődésükhöz szükséges magántőke nem áll rendelkezésre, vagy ha ezáltal megakadályozható, hogy a privát kitermelés - pl. az ásványi kincsek esetén - a népgazdaság vagy a környezet számára hátrányos következményekkel járjon. Végül a fontosabb népgazdasági ágazatok államosítása a fejlődő országokban ott ajánlott, ahol az egyéni kezdeményezés még nem elégséges és a nyereségelosztás égbekiáltó igazságtalanságait meg kell szüntetni. Ebben és minden más esetben az államosítás csak szubszidiáris állami tevékenység lehet, amelyet azonnal vissza kell állítani, amint a magánszemélyek a menedzsmentet szakértőként és felelősségteljesen képesek átvenni.

Johannes Messner véleménye szerint a bankok szocializálására nincs megfelelő indok. „A hitel a társadalom gazdaságát tekintve alapvető jelentőségű, amelyet csak a föld jelentősége múlhat fölül. Aki a hitelek fölött rendelkezik, az irányítja a gazdaságot. Ha az állam rendelkezik felette, akkor a gazdaság állami erőszak alá van rendelve. A szocializálástól kicsit eltér az állami részesedés egy bankban vagy a jegybank államosítása. Egyértelműen, nyilvánvaló okok miatt nem szabad szocializálni a kulturális céllal létrehozott vállalkozásokat, mint pl. az újságokat és a kiadókat. Természetesen nem kizárt, hogy az államnak saját nyomdája, kiadója vagy újsága legyen, egészen addig, amíg a versenyben nem alkalmazhat tisztességtelen eszközöket” (91). Mindez érvényes a televíziózásra is. Végül pedig nincsen jogos érv a mezőgazdaságilag hasznosított terület szocializálására. Politikai, társadalmi és gazdasági okok miatt az állam egyik feladata egy olyan földosztás véghezvitele, ami azt eredményezi, hogy lehetőleg sok család a saját földjén, saját munkájával érje el a gazdasági és szociális biztonságot.

A „földreform”-mozgalom célkitűzése a termőföld helyes és igazságos elosztása. Sok országban néhány földbirtokos kezében összpontosulnak a földbirtokok, akik gyakran nem képesek vagy egyáltalán nem érdekeltek a föld megművelésében. Ezzel szemben a bérlőknek, akik a szolgaság egyik formájaként több generáció munkáját a földbe fektették, nincs lehetőségük, hogy saját földterületet szerezzenek.

Az előbb említettekben a II. vatikáni zsinat komoly társadalmi problémát lát, amelyet sürgősen meg kell oldani: „Számos gazdaságilag kevésbé fejlett országban ott vannak a csak közepesen vagy nyereségi megfontolásból egyáltalán meg nem művelt nagy- sőt hatalmas földbirtokok, s közben a nép nagyobb részének vagy egyáltalán nincs földje, vagy csak törpebirtoka van, ugyanakkor sürgősen növelni kellene a mezőgazdaság hozamát. Akiket a tulajdonosok munkára felfogadnak, vagy akik a birtokok egy részét bérlik, nemritkán csak emberhez méltatlan munkabérről, illetve jövedelemhez jutnak, megfelelő lakásuk sincs, s még a közvetítők is kizsákmányolják őket. (...) A reformokat itt azzal a céllal ajánlják, hogy a juttatásokat növeljék, a munkakörülményeket javítsák, munkahelyeket biztosítsanak, növeljék a vállalkozási kedvet és végül a kihasználatlan földterületeket azok között osszák föl, akik azt termővé tudják tenni“ (GS 71 és PP 24).

A földosztás a föld produktív használatát önmagában még nem garantálja. A parasztnak képesnek kell lenniük, hogy saját maguk vezessék az üzemeiket és ne elégedjenek meg a régi mezőgazdasági módszerekkel. XXIII. János olyan országokat említ, „amelyekben a föld gazdag termést hozhatna, de a parasztnak olyan primitív és elmaradott művelési módszereket használnak, amelyekkel a lakosság létéhez szükséges igényeket sem tudják kielégíteni“ (MM 154). A nagyobb hozam eléréséért a parasztnak kötelesek továbbképezni magukat és modern, hatékony földművelési módszereket használni. Az államnak segítenie kell őket abban, hogy ezeket a célokat a legmesszebbre elérjék (92).

Minden esetben, amikor „kisajátítást tesz szükségessé a közjó, méltányos kártalanítást kell megállapítani az összes körülmény figyelembevételével” (GS 71). A szocializálás keretén belüli kisajátításra ez éppúgy érvényes, mint a földreformra. Alapjában véve a tulajdonosok elvesztett földük utáni kártalanítása a kommutatív igazságosság (a csere igazságosságának) egyik

kérdése. Egy utca vagy egy irodaház építéséhez kisajátított földterület esetén a tulajdonost a területnek megfelelő értékben kell kártalanítani. Nincs alapja, hogy kevesebbet kapjon, mint amennyit a szomszédos telkekért a privát vásárlók fizetnének. Más a helyzet a földreform céljából vagy egész gazdasági ágazatok részére történő földterületek kisajátításakor, mint pl. a bányászat, vagy a vasút esetében. Ekkor a teljes kártalanítás meghaladná az állam anyagi kereteit. „Ilyen esetekben megszűnik a teljes értékkiegyenlítés joga. A kártalanítás mértékének meghatározásakor a közjót kell elsődleges normának tekinteni” (93).

A tulajdon értékének meghatározása gyakran nehézségekbe ütközik. A cserejavak más fajta problémát jelentenek. A pénzbeli kártalanítás nem mindig elegendő ellenérték, különösen akkor nem, ha a pénz folyamatosan leértékelődik. Másrészt a föld értéknövekedése, ami nem a tulajdonos munkájából vagy az állami infrastruktúrából származik (mint pl. út, víz, villany), nem kell, hogy feltétlenül a tulajdonosnak térüljön meg. Arra kell vigyázni, hogy akiknek a tulajdonát kisajátították, ne járjanak sokkal rosszabbul mint azok, akik a hasonló tulajdonukat megtarthaták. Ha a kártalanítás túl alacsony és nem igazságos, az igazságtalanságért az állam a felelős és kártérítésre kötelezhető. Az előbb említett problémát a tulajdonos és az állam viszonyában tisztességes megállapodásnak kell szabályoznia.

V. NEMZETKÖZI GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉS

Egyetértés van abban, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködés minden állam jólétének elengedhetetlen feltétele. A szervezett nemzetek közösségének az együttműködést mindenki érdekében támogatnia kell. Ez a követelmény pusztán gazdasági tények és igények alapján is fennáll. A gazdaságpolitikát azonban olyan értékeknek kell formálniuk, amelyek a pusztán gazdasági jellegű dolgokon felülemelkednek. Az emberi szolidaritás és a keresztény szeretet felszólít a gazdaságban tevékenykedő minden személyt arra, hogy győzze le az ínséget és a nyomorúságot az emberi családban. „Az alapigazságosság azt jelenti, hogy minden népnek joga van arra, hogy az egyre szorosabban összefonódó világgazdaságban részt vegyen, mégpedig úgy, hogy a szabadságát és a méltóságát elismerik. Ha a nemzetközi rendszerben való jogos részvételből teljes népcsoportokat kizárnak, az megsérti az előző alaptörvényt. Olyan világot követelünk, amely mindenkinek egyenlő jogokat biztosít“ (94).

I. A nemzetközi gazdasági rend

Amit a gazdaság valódi céljáról mondanak, az érvényes a nemzetközi kapcsolatokra is. Mindenekelőtt minden ember számára emberhez méltó egzisztenciát kell megteremteni. Ehhez különösen két dolog tartozik: a kielégítő megélhetés és az értelmes munka. Napjainkban mindkét feltétel sok kívánnivalót hagy még maga után. A javulások ebből a szempontból messzemenően a nemzetközi kereskedelem igazságos kialakításától és fejlődésétől függenek.

A nemzetközi gazdaságot alapvetően a szabad piaci rend szabályozza. „A modern nemzetközi gazdaságban minden egyes ország a vállalkozókhhoz hasonlóan viselkedik. Mindegy, hogy belülről szocialista, kommunista vagy kapitalista berendezkedésű, a vásárlás és eladás világméretű piacán minden egyes ország a lehető legjobb feltételekkel próbálja meg az árukat eladni és más országok termékeit megvásárolni“ (95). Eltekintve attól, hogy nincs olyan központi tekintély, amely nemzetközi szinten központi gazdaságirányítást végezne, a szociális piactudomány nemzetközi szinten, azonos okokból mint nemzeti szinten, megérdemli az elsőbbséget. A nemzetközi gazdasági együttműködés célját akkor érjük el „a lehető legjobban, ha a javak és szolgáltatások iránti szükségletekkel mindenütt arányosak a 'társadalmilag szükséges költségek'. Ebből szükségszerűen az az elv adódik, miszerint: a lehető legnagyobb fokú szabadkereskedelmet az egyes népgazdaságok társadalmi céljával és a világgazdasággal összeegyeztetve kell elérni“ (96).

A szabad kereskedelem elvének, elsősorban bizonyos iparágak esetén, határokat szab a túlságosan kiélezett nemzetközi versennyel szembeni védelemigény. Például a fiatal iparágaknak lehet szüksége ilyen védelemre, hiszen azokat segíteni kell a kifejlődésükben, hogy versenyezni tudjanak; vagy pedig a politikailag vagy gazdaságilag nélkülözhetetlen iparágaknak (természetesen folyamatos áldozatok árán). A cél elérésének eszközei a védővámok. A szabadkereskedelmet továbbá szükségből is lehet korlátozni, hogy a gazdaságilag gyengébb és politikailag függő országokat megvédjék a kizsákmányolástól. Az említett védelmi funkciók ellátása az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) a feladata. Az adott esettől függ, hogy milyen intézkedések és egyezmények a legalkalmasabbak. Alig akad olyan intézkedés, amelyik egyik oldal számára sem tartalmaz hátrányos mellékhatásokat. A politikai kompromisszumok ezért elkerülhetetlenek.

Habár a szabad világ szinte minden egyes országa alapvetően a szabad külkereskedelem mellett kötelezi el magát, a gyakorlatban mégis sok a korlátozás. A fejlődő országokat különösen kellemetlenül érinti az, hogy miközben az ipari országok szubvencionálják az exportjukat és az iparukat, továbbá miközben a fejlődő országokból importált félkész- és késztermékeket vámokkal terhelik meg, addig a nyersanyagot vámentesen importálják az

utóbbiakból. Ez „minden fejlődő ország fölfelé ívelő fejlődésének halálos ítélete lehet“ (97). Természetesen a szubvenciók és a vámok eltörlése pl. az agrártermékek, a nyersvas, a textíliák és cipők esetén az ipari országok drágább gyártóit és azok termelőmunkásait érintik. Az alacsony költséggel dolgozó külföldi konkurencia visszakoziásra vagy elég gyakran bezárásra tudja kényszeríteni őket. Az Egyesült Államok püspökei azonban jogosan jegyzik meg, hogy az ipari országok „jobban alkalmazkodnak a megváltozott kereskedelmi körülményekhez, mint a szegénységtől meggyötört fejlődő országok“ (98). Az országok közötti szolidaritás itt konkrétta válik. Azokat a vállalkozásokat, amelyek ilyen szerkezeti átalakulás veszélyének vannak kitéve, segíteni kellene, hogy saját országukban más, olcsóbb termékekbe investáljanak, vagy pedig a jelenlegi termelésüket áthelyezzék a fejlődő országokba. A szabadkereskedelem nemzetközi versenye által létrehozott munkamegosztás a kezdeti nehézségek után az első világ országait is jobban szolgálja.

A nemzetközi kereskedelem problémái az állami beavatkozás megszüntetésével nincsenek megoldva. A nagy konszerneket is nagyobb nemzetközi ellenőrzés alá kell vetni, nehogy roppant tőkéjük és belső információik a fejlődő országokkal szemben tisztességtelen módon előnyökhöz juttassa őket. A külföldi vállalkozók számára szükséges ezért egy illemkódex, „amely elismeri vállalkozásuk kvázi nyilvános jellegét és fejlődésre valamint a nyereség igazságos elosztására szólít föl. A multinacionális vállalkozásokat arra kell buzdítani, hogy elismerjenek egy ilyen kódexet és magatartásukat az abban leírt követelményekhez igazítsák“ (99). Üdvözlendő, hogy az Egyesült Nemzetek ennél és ehhez hasonló feladatoknál magához ragadta a kezdeményezést. A fejlődő országoknak a jövőben is szükségük van az ipari országok aktív segítségére, hogy behozzák a gazdasági lemaradottságukat, elősegítsék a belföldi ipart és a népesség szükségleteit kielégítsék. Ez a következő ponthoz vezet.

2. Gazdasági fejlődés és világméretű szolidaritás

Ahogy a 19. század szociális kérdése a nemzeti szegénység legyőzése volt, úgy a nemzetközi szegénység elviselhetetlen életszínvonalbeli különbségeinek legyőzése a 20. század kihívása. Egy biztos: „A fejlődő országok elmaradottságának sok oka van; minden monokauzális magyarázat és minden arra alapozott megoldás elkerüli a valóságos problémát“ (100). A világméretűre növekedett gazdaságban, ahol valamennyi ország többé-kevésbé függ egymástól, senki sem zárhatja ki magát a fejlődő országokért való felelősség alól. „A kölcsönös függőségnek“ a gazdag és szegény országok közötti (SRS 39) és a fejlődő országok közötti (v.ö. SRS 45) „szolidaritássá kell változnia“.

Az ipari országok fölényes hatalmának és a fejlődő országok tehetetlenségének oka legalábbis közvetlenül nem az egyik jóléte és a másik szegénysége, hanem sokkal inkább az utóbbi társadalmi és civilizációs visszamaradottsága (pl. analfabétizmus, hiányos szaktudás, csoportkapcsolatok), ami akadályozza őket abban, hogy emberi potenciáljukat és természetes erőforrásaikat kihasználják (101). Az ipari országok kötelesek segíteni a fejlődő országokat. A szegénységért állítólag „többnyire az elmaradott gazdálkodási mód“ a felelős. A megoldáshoz szakképzésre és induló tőkére van szükség, hogy „a gazdaságot korszerűen felkészítsék és továbbfejlesszék“ (MM 163). A erőfeszítéseknek nem annyira a nagy szervezetekre és a komplex bürokráciára kell irányulnia, hanem sok kisvállalkozást kell alapítani. Egy ország gazdasági előrelépésének fő ereje a kis családi vállalkozásokban rejlik.

Gyakran megvannak a virágzó mezőgazdaság feltételei, de a fejlődés útjában politikai és szocioökonómiai jellegű akadályok állnak: régimódi feudális rendszerek, primitív művelési módszerek, gyenge szakképzettség, tőkehiány stb. Megszüntetésük a fejlődő országok saját feladata. „A fejlődés az érdekelt országok részéről mindenekelőtt *vállalkozó szellemet* követel“ (SRS 44). Az agrártermékek árszabályozása jóindulatú segítség a szegények számára, de a parasztoknak kevés nyereséget jelent. A termelés emiatt alacsony marad, ami

mindenkinek hátrányos (102). A mezőgazdasági termékekből befolyó magasabb bevétel megvéd a vidékről a városba irányuló elvándorlástól és a kisvállalkozóknak vidéken is megélhetést biztosít. „Azokban az országokban, melyekben most az éhséggel küszködnek, a hosszútávú mezőgazdasági és táplálkozási rendszerfejlesztésen kívül nincs más lehetőség. A szakemberek szerint a kistermelők jelentik a megoldást“ (103).

A külföldi befektetések, amelyek noha a befektető és a fejlődő ország részére is kockázatot rejtenek magukban, a gazdasági segítségnek mégis fontos formáját, a tőke, a technológia és a vállalkozói know-how beáramlását jelentik. Ebben a folyamatban nem szabad függőségi viszonyoknak kialakulnia. A fejlődő országok helyesen cselekszenek, ha a termékeket és a kereskedelmi partnereiket úgy alakítják, hogy a befektetések különböző országokból származzanak. „A beruházó cégek termékeinek és technológiáinak meg kell felelniük a fejlődő ország igényeinek; nem szabad kizárólag sem gazdagabb felhasználók kisebb csoportjaira irányulniuk, sem tőkeigényes berendezéseket felállítaniuk, melyek mindenekelőtt a mezőgazdaságból vonnak el munkahelyeket (104)“.

Már korábban említettük annak a sürgősségét, hogy az ipari országok a szabad kereskedelem elve mellett kötelezzék el magukat és különösen a fejlődő országok termékeinek importvámjait építsék le még akkor is, ha ez számukra alkalmazkodást és áldozatot jelent. A szegényebb országok fejlődésében ez különösen konstruktív segítséget jelent. „A keresztényeknek ezért a fejlődő országok termékeivel szembenálló protekcionizmus maradéktalan leépítéséért kell küzdeni“ (105).

„A tőke rendelkezésre bocsátása a fejlődés elősegítésének tekinthető, amely jogos és kívánatos.“ A pénzügyi piac változó viszonyai között a kölcsönökből álló gazdasági segítség azonban „ellentétes hatású“ mechanizmussá válhat, méghozzá úgy, hogy „az adós országok fizetési kötelezettségük teljesítése végett olyan összegeket kénytelenek az adósság törlesztése címén exportálni, amelyekre nélkülözhetetlen szükségük volna az életszínvonal növeléséhez vagy megőrzéséhez“. Az adományozó országokat arra kellene ösztönöznie, hogy elgondolkodjanak „a népek kölcsönös függésének erkölcsi jellegén“ (SRS 19) (106). Ilyen körülmények között a szolidaritás azt követelheti, hogy a hitelező országok a hiteladósságnak legalább egy részét elengedjék.

Nem tagadhatjuk, hogy miközben a Föld erőforrásai korlátozottak, a világ néhány szegényebb országában a lakosság túl gyorsan nő. Erről VI. Pál pápa ezt mondja: „Tagadhatatlan, hogy a népesség felgyorsult növekedése nagyon sok esetben megnehezíti a fejlődést, mert a szegénység gyorsabban nő, mint a rendelkezésre álló anyagi javak, s ezért úgy látszik, mintha ebből nem is volna kiút. Így aztán könnyen arra vetemedik az ember, hogy a népszaporulatnak rendkívül kemény eszközökkel történő csökkentését fontolgassa. Kétségtelen, hogy az állami hatóságok saját hatáskörükben beavatkozhatnak az ilyen kérdésekbe felvilágosító munkával és alkalmas tervezéssel, amennyiben ez megfelel az erkölcsi törvények követelményeinek, és amennyiben a legmesszebbmenőkig tiszteletben tartják a házaspárok szabadságát“ (PP 37; lásd GS 87; SRS 25).

Nyilvánvaló, hogy fejlesztési segélyek szorosabb értelemben adományok formájában is szükségesek. A forrásokat kormányok, privát szervezetek és adományozók jelentik. Nem utolsósorban a gazdagabb országokat a szükségét szenvedő országok javára szóló nagylelkű és önzetlen segítség kötelezettsége terheli. „A gazdasági segélyezést még akkor is nagymértékben ki kell bővíteni, ha az komoly áldozatokat kíván“ (107).

Ami a konkrét projekteket érinti, a szakértők azt javasolják, hogy a gazdasági segélyt „ne presztízs-nagyzemek építésével, hanem munkaiigényes intézkedések előmozdításával kezdjék az alapvető struktúrák területén: utak, hidak, vasutak, vízvezetékek stb. építésével. Ezzel egyidőben fogyasztási javak előállítására számos közép- és kisüzemet (textilüzem,

bútorgyár, háztartási és ehhez hasonló cikkeket előállító üzemek) kell létrehozni azért, hogy az alapvető struktúrák építésénél keresett béreknek megfelelő fogyasztási cikkek kínálata meglegyen. Különben az árak emelkednek, és a nyomor ugyanaz marad“ (108). Ez a gondolat megegyezik a Sri Lanka-i közgazdász, A. T. Ariyaratne elméletével. A fejlődésnek egy nép tradíciójával és értékeivel összhangban kell lennie és egészen alulról kell indulnia. „Mindenekelőtt a nép szintjén meglévő tudást és a rendelkezésre álló helyi erőforrásokat kell kihasználni. Fokozatosan és testre szabott formában lehet a tudást magasabb szintre emelni. A nemzeti fejlesztési terveknek nemcsak részben, hanem teljes egészében az általános társadalmi részvételn széles bázisán kell alapulnia. Mindenekelőtt a lakosság alapvető igényeire kell irányulniuk, nem pedig mesterségesen létrehozott igényekre, amelyek a materialista kultúrák vak imitációi“ (109).

A harmadik világ országainak fejlődésében nagy jelentőségű az egyház és hasonló szervezetek hozzájárulása. Jelentősen segítették a fejlődést nevelési rendszer felépítésével és a karitatív tevékenységgel. A szegényebb országok iránti felelősségérzetet és az emberek kíváncsiságát felébresztették az anyaországokban. A helyi jelenlét előnye, hogy a legalsóbb szinten és távolfekvő területeken is önszervező programokat tudtak megvalósítani (110). Általában azokat a kisebb projekteket támogatják, amelyekről azt állítják, hogy a legnagyobb hasznot hozzák. „Az a szabály, hogy a kisprojektek milliói jobbak, mint milliós nagy projektek“ (111).

Végeredményben egy ország fejlődésében a tőke, a szakképzés és az oktatás mellett nagy jelentősége van a kulturális és erkölcsi hozzáállásnak. „Változtatni kell a munkához, a tulajdonláshoz, az előrelátáshoz, a pontossághoz, a megbízhatósághoz stb. való hozzáálláson“ (112). Az egyház ebben is jelentős erőfeszítéseket tesz. A Jézus Krisztusba vetett hit meg tudja változtatni az embereket és új erkölcsi magatartást eredményez.

„Ma már világosabban látjuk, hogy a javak és szolgáltatások pusztá felhalmozása, még ha sok tekintetben az ember hasznára van is, nem elegendő az emberi boldogulás megteremtéséhez. (...) Az utóbbi évek tapasztalata mutatja, hogy a javak és lehetőségek halmaza, amely az emberiség rendelkezésére áll, könnyen az emberiség ellen fordul és még nagyobb elnyomáshoz vezet, ha hiányzik az erkölcsi irányulás és az emberiség igazi java iránti készség“ (SRS 28). Habár a fejlődés szükségszerűen gazdasági dimenzióval is rendelkezik, nemcsak arra korlátozódik. Az ember teljes hivatására kell irányulnia, ebbe a kulturális, a vallási és a transzcendens dimenziót is beleértve.

JEGYZETEK

1 Az Amerikai Egyesült Államok Püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle: Die Katholische Soziallehre und die amerikanische Wirtschaft (Gazdasági igazságosságot mindenkinek: A katolikus társadalmi tanítás és az amerikai gazdaság), kiadja a Német Püspöki Kar Titkársága, Bonn (1987), Bevezetés Nr.6. Magyar kiadását az OLI KATTA tervezi.

2 Johannes Messner meghatározása szerint a gazdaság „a szűkös eszközök lehető legjobb felhasználása az egzisztenciális célokból következő feladatok szolgálatában“ [J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), Berlin: Duncker & Humblot 1984, 982 sk.]. A gazdaságtudomány klasszikus definíciója „a szűkös források alternatív célok elérésére történő elosztásának tanulmányozása“.

3 „A gazdaság nem más, mint »eszközök«, azaz szolgálati értékek megteremtése és felhasználása“ [O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre (Igazságosság és szabadság. A katolikus társadalmi tanítás alapvető jellemzői), Bécs: Europaverlag 1980, 147].

4 B. Häring: Frei in Christus [Szabadság Krisztusban]. Harmadik kötet, Freiburg: Herder 1981, 343. Höffner bíboros megállapítja, hogy a szegénység nemcsak iparosodás korának jellemvonása, hanem már az iparosodás előtti korban is eredményezett védtelen embereket. Akkoriban a koldusok néhány város lakosságának 7-10 %-át képezték. „Így számoltak meg például 1476-ban Kölnben 40.000 lakosból kerekén 3.000 koldust“ [Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik. Richtlinien der katholischen Soziallehre (Gazdasági rend és gazdaságetika. A katolikus társadalmi tanítás irányvonalai), Kiadta a Német Püspöki Konferencia Titkársága, Bonn 1985, 11].

5 Marciano Vidal: L'attegiamento morale. (Az erkölcsi magatartás) Harmadik kötet, Assisi: Citadella 1981, 294. Már Max Weber meghatározott egy figyelemre méltó különbséget az érzületetika és a felelősségetika között. „A érzületetika követője jól látja a helyes értékrendet, a helyes mértéket, de legkevésbé sem foglalkozik azzal, ami a megvalósítás útjában áll. Úgy véli, hogy a jó magától beteljesedik és csak akarni kell, hogy sikerüljön. A felelősségetikus ugyanazon értékrendhez kötődik, de tudomása van megvalósításának behatárolt gyakorlati lehetőségeiről, és többre tartja a szerény jócselekedeteket mint a határtalan morális utópiát. Ő tudja, hogy az erkölcs realizálása tárgyilagos és szakmai tudást igényel“, ez teszi a kívánságait szerényebbé, őt pedig igazságosabbá és realistábbá [Peter Werhahn: Die moralische Bewältigung des wirtschaftlichen Fortschritts (A gazdasági haladás erkölcsi kezelése), Köln: Bachem 1964].

6 GS = Gaudium et Spes: Az egyház a mai világban című lelkipásztori konstitúciója. 64.

7 Egy ilyen visszaélésre példa az 1988-as botrány, amikor néhány európai ország mérgező hulladékát afrikai országokban rakták le. A befogadók erre nem voltak felkészülve, viszont pénzügyi gondjaik enyhítésére alkalmanként 2,5 \$-os nevetséges tonnánkénti áron is átvették. A hulladékanyagok jó része erős mérég mind az ember, mind a természet számára. Semlegesítésükhöz komoly összegekre lenne szükség.

8 P.H. Werhahn: Die moralische Bewältigung des wirtschaftlichen Fortschritts (A gazdasági haladás erkölcsi kezelése), 5.

9 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle, Einführung (Gazdasági igazságosságot mindenkinek, Bevezetés) Nr. 13.

10 Lásd SRS 42; CA 57. A nyolc társadalmi enciklikát az alábbi rövidítésekkel idézzük: RN = XIII. Leo: „Rerum Novarum“ (1891) ; QA = XI. Pius: „Quadragesimo Anno“ (1931); MM = XXIII. János: „Mater et Magistra“ (1961) és PT = XXIII. János: „Pacem in Terris“ (1963); PP = VI. Pál: „Populorum Progressio“ (1967); LE = II. János Pál: „Laborem Exercens“ (1981), SRS = II. János Pál: „Sollicitudo Rei Socialis“ (1987) és CA = II. János Pál: „Centesimus Annus“ (1991). Az OA rövidítés VI. Pál apostoli írására „Octogesima Adveniens“ (1971) vonatkozik. Az utalások nem az oldalszámokra, hanem a bekezdésszámokra vonatkoznak.

11 Joseph Höffner: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik (Gazdasági rend és gazdasági etika), 26; ld. még XXIII. János: „Mater et Magistra“, 246.

12 Jean-Marie Aubert: Morale sociale (Társadalmi erkölcs), Assisi: Cittadella 1975, 35.

13 „Az egyház a mai világban“ című lelkipásztori konstitúció óta a közjó fogalma magába foglalja a „társadalmi élet azon föltételeinek összességét, melyek között az emberek, a családok és közösségek a maguk tökéletességét könnyebben és teljesebben érhetik el“ (GS 74). Egy majdnem azonos meghatározás található a „Dignitates humanae“ Nyilatkozat a vallásszabadságról-ban, Nr. 6. A főszövegben fellelhető meghatározás az ember tökéletesedéséhez felállított céljainak megvalósítását fűzi, amennyiben az is feladata, hogy másokat és a világ isteni tervét szolgálja.

14 O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeit und Freiheit. (Igazságosság és szabadság), 35 sk.

15 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 195.

16 Lásd: 2. megjegyzés

17 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 42. A végső cél pontjait e szöveg szerzője kibővítette.

18 Luigi Lorenzetti: Trattato di etica teologica (Teológiai erkölcsi traktátus). 3. köt., Bologna: EDB 1981, 78.

19 „Familiaris Consortio“ (1981), Nr. 8.

20 A végső cél és jellegzetes következményei részletes leírása Karl H. Peschke: Christian Ethics (Keresztény etika). 1.köt. Alcester/Dublin: C. Goodliffe Neale 1989, 87-99. található.

21 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr. 134.

22 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr. 130.

23 Habár az egyház konkrét közgazdasági modelleket nem alkot, hiszen azok mindig a történelmi helyzettől függenek, mégis „nélkülözhetetlen eszmei irányvonalként szociális tanítását ajánlja fel, amely (...) elismeri a piac és a vállalkozás hasznosságát, ugyanakkor kiemeli annak szükségességét, hogy ezeknek a közjóra kell irányulniuk“ (CA 43).

24 Eine Untersuchung über Natur und Ursachen des Volkswohlstandes (A népjólét természetének és okainak elemzése). 3 kötet, Jena: Gustav Fischer 1923.

25 Minden ember folyamatosan igényli mások segítségét és szolgáltatásait. Ilyen szolgáltatásokat leginkább nem akkor kapunk, ha embertársaink jóakarátára számítunk, hanem akkor, ha méltányos ellenszolgáltatást ajánlunk nekik, azaz ha egyéni érdekükre apellálunk. „Az élelmet nem a hentes, a sörfőző vagy a pék jóakarától várjuk, hanem saját

érdekeik figyelembevételétől. Ne az emberiségükhöz forduljunk, hanem önzésükhöz, és soha ne az igényeinkről beszéljünk nekik, hanem az ő előnyeikről. Csak egy koldushoz illik, hogy embertársai jóakaratótól függjön.“ [A. Smith: Eine Untersuchung über Natur und Ursachen des Volkswohlstandes (A népjólét természetének és okainak elemzése), 1. kötet, 2. fejezet, 18. sk. o.].

26 M. Novak: Freedom with Justice. Catholic Social Thought and Liberal Institutions (Az igazságossággal együtt megvalósuló szabadság. Katolikus társadalmi gondolkodás és liberális intézmények), San Francisco: Harper & Row 1984, 90; vö. különösen 87-96. old.

27 Ugyanott

28 Ugyanott, 161. old.

29 A szabad, demokratikus gazdaság kreativitása sokat tett az emberiség életkörülményeinek javulásáért. Sajnálatos, hogy - ahogyan néhány tudós számítja - „800 millió ember éhezik ezen a bolygón. De 200 évvel ezelőtt a Föld teljes népessége ugyancsak 800 millió volt. Olyan életet élt, amelyet 'sivárnak, szegénynek, piszkosnak és rövidnek' lehet leírni. A modern munka rendkívüli alkotókészségének köszönhető, hogy a világ népessége 4,6 milliárdra nőhetett, amelyből 3,6 milliárd megmenekült a szörnyű szegénységtől“ (M. Novak: Freedom with Justice, 164.).

30 A klasszikus elméletet elvont szakmai nyelv jellemzi, amely olyan fogalmakat használ, mint munka, föld és tőke, kereslet és kínálat, vásárlóerő, fogyasztás és piac. „A cselekvő ember maga a gazdaság iránti elvárásaival és igényeivel nem válik láthatóvá. Ez a névtelen gazdasági gondolkodás folytatódik a neoklasszikus gazdasági felfogásban, amely ma a közkedvelt tankönyvek különböző liberális változataiban csakúgy mint a gazdaság mindennapjaiban jelen van“ [Edgar Nawroth: Wirtschaftliche Sachgesetzmäßigkeiten und Wirtschaftsethik. Grundprinzipien einer sozialen Marktwirtschaft. Gespräch katholischer Unternehmer am 7. März 1987 (Gazdasági törvények és gazdasági etika. A szociális piactudomány alapelvei. Katolikus vállalkozók 1987. március 7-i beszélgetése), kiadta Esseni Püspökség, Dezernat für pastorale Dienste, Essen 1987, 14.] A gazdaság célja a termelékenység maximalizálása [vö. ugyanott 14 sk.].

31 J. Höffner bíboros: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik (Gazdasági rend és gazdasági etika), 10.

32 M. Novak: Freedom with Justice, 10.

33 Az Adam Smith által kialakított hagyomány alapján állítólag „a piac összeegyeztethetetlen az erkölccsel, mert az önként vállalt erkölcsös cselekedetek a piaci szokásoknak ellentmondanak, és az erkölcsösködő vállalkozót egyszerűen kitalasztják a piacról“ [J. Ratzinger bíboros: Marktwirtschaft und Ethik.“ (Piacgazdaság és etika), megjelent: L. Roos: Stimmen der Kirche zur Wirtschaft [Egyházi hozzászólások a gazdasághoz], Köln: Bachem 1986, 51.].

34 Vessd össze H. Sautter a kapitalizmus hatáiról szóló nagyon jó megjegyzéseivel: Armut und Reichtum auf Weltebene und die Grenzen politischer Lösungsversuche (Szegénység és gazdagság világszinten és a politikai kiútkeresés korlátai). Wuppertal: Brockhaus 1983, 63-73.

35 Legismertebb művei a Kommunista Kiáltvány 1848, és A tőke 1867-1894.

36 Marx szerint a magántulajdon közösségi tulajdonná alakulása előre meghatározott szükségzerűség. A verseny folyamán a tulajdonosok közül a gyengébbet mindig

megsemmisítik. Végül csak néhány tőkés marad fenn, akik a tömegek szegénysége miatt a termékeiket nem képesek eladni. Ezen a ponton következik be a kapitalista rendszer elkerülhetetlen összeomlása. A proletariátus tömegei az ezt követő forradalomban veszik át közösségi tulajdonba a fennmaradt néhány tőkés magántulajdonát. Létrehoznak egy igazságos rendet, melyből mindenki saját képességei és igényei szerint részesül. Marx ezen s más gondolatai messzemenően elméleti spekulációk, melyet a valóság soha nem igazolt. „A marxi elemzés szerint a kapitalizmusból a szocializmusba való dialektikus ugrásnak a magasan fejlett országokban, Angliában, az USA-ban és Németországban kellett volna bekövetkeznie. Valójában a marxizmus az agrárországokban, mint Oroszország, Lengyelország, Románia, Bulgária, Kína stb., került hatalomra, mégpedig nem dialektikával, hanem fegyveres erőszakkal [J. Höffner bíboros: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik (Gazdasági rend és gazdasági etika), 34.]. Vesd össze H. Sautter a kapitalizmus határaitól szóló nagyon jó megjegyzéseivel: Armut und Reichtum auf Weltebene und die Grenzen politischer Lösungsversuche (Szegénység és gazdagság világszinten és a politikai kiútkeresés korlátai). Wuppertal: Brockhaus 1983, 63-73.

37 J. Höffner bíboros: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik (Gazdasági rend és gazdasági etika), 36.

38 Wilhelm F. Kasch: „Gibt es eine christliche Option für ein Wirtschaftssystem?“ (Létezik a gazdasági rendszer keresztény opciója?): Kann der Christ Marxist sein? Muß er Kapitalist sein? (Lehet-e a keresztény marxista? Kapitalistának kell-e lennie?) Szerk.: Arthur F. Utz, Bonn: Scientia Humana Institut 1982, 86.

39 O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeit und Freiheit (Igazságosság és szabadság), 170.

40 Az állami számvevőszékek még a magángazdasági rendszerű országokban is újra meg újra fel tudják mutatni az erőforrások pazarló felhasználását a nem-magán, a nyilvános szférában.

41 W. Lachmann: Leben wir auf Kosten der Dritten Welt? (A Harmadik Világ bőrére élünk?) Wuppertal: Brockhaus 1986, 102.

42 De azt nem tagadhatjuk, hogy a kommunista társadalmakban a „kellemetlen“ kisebbségek, valamint a vallások ill. az egyház aktív tagjai ma éppúgy, mint a múltban, az elnyomás, üldöztetés és elszegényedés áldozatai; ők az új számkivetettek.

43 „Az akkori miniszterelnök-helyettes Li Xiannian, Kína neves nemzeti közgazdásza, bevallotta, hogy [...] 100 millió kínai nem jut elegendő élelemhez [...]. A városokban az egy főre jutó átlagos lakótér 1980-ban kevesebb volt mint 1949-ben.“ (Readers's Digest, nov. 1981, 45. sk.) A kommunista uralom alatt meg egy olyan agrárország is, mint Lengyelország, élelmiszersegélyre szorult.

44 Nem lehet nem észre venni, hogy azon fejlődő országokban a legalacsonyabb az életszínvonal, ahol központi gazdaságtervezés és állami irányítás van.

45 A meghatározás Alfred Müller-Armacktól származik, aki Nyugat-Németország szociális piacgazdaságának egyik szülőatyja. A piacgazdaság sikerképletét a következő öt pontban lehet összefoglalni: 1) a tisztességes verseny jogalkotók általi védelme; 2) hatalomfelosztás a hatalomösszpontosítás helyett; 3) munkajogi kapcsolat osztályharc helyett; 4) szabadság és igazságosság a szubszidiaritás elve alapján, amely egy szolidárisan működő társadalom rendezőelve; 5) az egyéni tulajdon széles szóródása a munkavállalói kézben történő tőkeképzéssel.

46 Vesd össze M. Novak: The Spirit of Democratic Capitalism (A demokratikus kapitalizmus szelleme), New York: Simon & Schuster 1982.

47 Konrad Summenhartot J. Höffner bíboros idézi: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik (Gazdasági rend és gazdasági etika), 7. sk. o.

48 O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeit und Freiheit (Igazságosság és szabadság), 211.

49 L. Roos: Kirche und Wirtschaft in der Verantwortung für die Zukunft der Wirtschaft (Egyház és gazdaság, közös felelősséggel a gazdaság jövőjéért), Stimmen der Kirche zur Wirtschaft, 20. (Egyházi hozzászólások a gazdasághoz).

50 J. Höffner bíboros: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik (Gazdasági rend és gazdasági etika), 24. A „piacgazdasággal“ való egyetértését II. János Pált is kifejezésre juttatja (vesd össze: CA 42). Theodor Herr az alábbi hasonlóságokat állapítja meg a szociális piacgazdaság és a katolikus társadalmi tanítás között. Mindkettő védi az emberi szabadságot és a gazdasági tevékenységben a lehető legnagyobb önállóságra, felelősségre és kreativitásra törekszik. Mindkettő alapvetően pozitív szerepet tulajdonít a gazdaságban a teljesítménynek és a versenynek. Mindkettő támogatja a magántulajdont és a magángazdaságot. A szubszidiaritás és a közjő elvei mellett lépnek fel és hangsúlyozzák a társadalmi felelősséget (Katholische Soziallehre. Eine Einführung (Katolikus társadalmi tanítás. Bevezetés), Paderborn: Bonifatius 1987, 140-142].

51 H. Sautter: Armut und Reichtum auf Weltebene (Szegénység és gazdagság világviszonylatban), 38.

52 Clodovis Boff megállapítja, hogy a felszabadítási teológia számára „a szocializmus többé-kevésbé egyértelműen a történelmi tervezet horizontján áll.“ („Die kirchliche Soziallehre und die Theologie der Befreiung! Zwei entgegengesetzte Formen sozialer Praxis?“ (Az egyházi társadalmi tanítás és a felszabadítási teológia! A társadalmi gyakorlat két ellentétes formája?) Concilium 17. (1981). 777. old.

53 A. Rauscher: Das Eigentum. Persönliches Freiheitsrecht und soziale Ordnungsinstitution (A magántulajdon. Személyes szabadságjog és a társadalmi rend intézménye), Köln: Bachem 1982, 22.

54 M. Novak: Freedom with Justice, 182. Figyelemre méltó, hogy Svédországban, amit sokan a demokratikus szocializmus modelljének tekintenek, amely a kapitalizmus és a kommunizmus szélsőségeit elkerüli, „a csak 7 %-os állami tulajdon észrevehetően a nyugat-európai átlag alatt van, és annak kevesebb, mint a felét teszi ki, mint a Thatcher-i Angliában.“ (Newsweek, 5. 1993. március 5. 9. sk.old.)

55 „A gazdaságtörténelem, a korai kapitalizmustól napjainkig nem hagy kétséget afelől, hogy a népek gazdasági felemelkedése (...) elsősorban három összetevőtől függ: a munkásság képzettségétől, a vállalkozói szellemtől és a tőkeképzéstől“ [J. Messner: Das Unternehmerbild in der katholischen Soziallehre (A vállalkozó képe a katolikus társadalmi tanításban.), Köln 1968, 15].

56 A latin-amerikai országokban éppúgy, mint a fejlődő országokban a gazdasági haladás alapvető változásokat feltételez, melybe nagyon sok minden beletartozik: „Az emberek hozzáállása az egyéni és a közösségi munkához; a politikai vezetők és az állami tisztségviselők viselkedése; az uralmi struktúrák helyi, regionális és nemzeti szinten; a tulajdonviszonyok; a külkereskedelem szervezettsége; a vállalkozói réteg képzettsége és viselkedése (...) a fegyverkezési politika.“ A faktorok bármelyikének részleges megváltoztatása az ellenkezőjét eredményezheti annak, amit az eredeti szándék volt. „A termelőeszközök államosítása, ha minden más a régiben is marad, még nagyobb korrupcióhoz vezethet, mely által az anyagi életkörülmények egyenlőtlensége növekszik és a lakosság életszükségleti javakkal való ellátása romlik.“ [H. Sautter: Armut und Reichtum auf

Weltebene (Szegénység és gazdagság világviszonylatban), 54].

57 Denis Goulet véleménye, hogy különösen a latin-amerikai keresztény demokraták estek ennek a kompromisszumnak áldozatul. Megkülönböztetetten utal a chilei kísérletre Frei (1964-1970) alatt, Venezuelában Rafael Caldera (1969-1974) és Herrera Campins (1979 skk.) alatt. Ezen gondolatai figyelemre méltóak [„Economic Systems, Middle Way Theories, and Third World Realities“, Readings in Moral Theology No.5: Official Catholic Social Teaching, („Gazdasági rendszerek, középtávú elméletek és a Harmadik Világ valóságai“, Erkölcssteológiai szöveggyűjtemény. No. 5. A hivatalos katolikus társadalmi tanítás.) Szerk. C. E. Curran és R. A. McCormick, New York: Paulist Press 1986, 347-349].

58 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog)

59 Th. Herr: Katholische Soziallehre (Katolikus társadalmi tanítás), 146. A „Centesimus annus“ enciklika is felismeri a piacban, hogy „a leghatékonyabb út az erőforrások elosztására és a szükségletek legmegfelelőbb kielégítésére“ (Nr. 34), még akkor is, ha figyelmeztet arra, hogy sok olyan szükséglet van, amelyeket nem tud kielégíteni és amelyeket más módon kell ellátni.

60 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 1152. A határtalan konkurencia visszaélései az egyház ismétlődő kritikájával kerültek szembe. „Ez a gazdasági hatalom- és erőkoncentráció, a modern gazdaságnak mintegy lényegi jegye, olyan gyümölcs, amelyet a gazdasági verseny korlátlan szabadsága termelt, saját természetének megfelelően: ez a szabadság csak a legerősebbeket hagyja meg az élők sorában, és ez gyakran egyértelműen azokat jelenti, akik mindannyiuk közül a legkegyetlenebbül küzdenek, akik a legkevesebbet sem foglalkoznak a lelkiismeretükkel“ (QA 107). „A fejlődés sikerét az egyéni kezdeményezések és a verseny szabadsága nem tudja biztosítani. Nem megengedhető, hogy a gazdagok gazdagsága és az erősek ereje még tovább növekedjen, mások pedig örök nyomorúságban maradjanak és az elnyomottak sorsa még nyomorúságosabb legyen“ (PP 33).

61 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 1156. „A versenyszabályok közvetlen célja a versenyviszonyok egyenletességének létrehozása és megőrzése kell, hogy legyen. Ezt az egyenletességet elsősorban a nagyvállalatok tökefölénye veszélyezteti. Közvetlen, illetve közvetett áron aluli eladásokkal (termékeik vásárlói számára kínált további különteljesítmények révén) azért szorítják ki a kisebb vállalkozókat a piacról, hogy az oligopol vagy monopol helyzet elérése után nagyobb nyereséget realizáljanak.“ (uo. 1172. sk.)

62 W. Lachmann: Leben wir auf Kosten der Dritten Welt? (A Harmadik Világ bőrére élünk?), 40.

63 Alexis de Toqueville: Democracy in America (Demokrácia Amerikában). 2. kötet, New York: Vintage Books 1945, 131.

64 Az egyház tulajdonról szóló tanítása minden kétséget kizáróan magába foglalja a vállalkozók szerepét. VI. Pál 1964. június 8-án tartott, itáliai keresztény vállalkozókhöz intézett egyik beszédében kifejezésre juttatta a vállalkozásvezetés szolgálata iránti különös nagyrabecsülését (AAS 56, 1964, 574-579.) Hozzá kell azt is tenni, hogy magát a vállalkozót a gazdaságtudomány viszonylag későn fedezte föl. J. A. Schumpeter: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung (A gazdasági fejlődés elmélete) című könyvében 1912-ben olvashatunk először róla.

65 Állami és magánvállalkozóknak 1983. május 22-én Milánóban tartott beszéd (L'Osservatore Romano, német nyelvű heti kiadás, 1983. június 17., 6. oldal).

66 M. Novak: Freedom with Justice, 53. Sajnálatos, hogy bizonyos körökben „a gazdasági

aktivitások erényét nemcsak nem tanítják, hanem még le is becsülik.“ Némely értelmiségi és politikus mást sem tesz, mint hogy szidja mind a “burzsoáziát”, mind a “zugkereskedőt”. Gyakran köztes kereskedőknek, sőt, élősködőknek nevezik őket, és alapvetően csak az adózás alanyát látják bennük. Kell ezt követnie a katolikus gondolkodásmódnak? (uo. 181, 217)

67 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 1004.

68 Ugyanott, 1205. „A demokrácia megvalósítása nehéz és törekeny egy széles vállalkozói osztály alapja nélkül [...]. Nem véletlen, hogy Nyugat-Európa, Ausztrália, Kanada, Izrael, az Egyesült Államok, Japán és Costa Rica demokráciái egy széles társadalmi alapú gazdasági életen nyugszanak“ (M. Novak: Freedom with Justice, 180).

69 A vállalkozók társadalmi eredete semmi esetre sem homogén. Alapvetően nem üzleti tapasztalattal rendelkező módos családból származnak, ahogyan spontán feltételezzük. A vállalkozók minden osztályból származnak: munkások, arisztokraták, szabadfoglalkozásúak, parasztok, földbirtokosok, kézművesek és nem utolsósorban hivatalnokok közül [lásd W. Weber: Der Unternehmer. Eine umstrittene Sozialgestalt zwischen Ideologie und Wirklichkeit (A vállalkozó. Az ideológia és valóság között álló vitatott társadalmi alak.), Köln: Hanstein 1973, 42]. „A legmeglepőbb az, hogy a gazdaság vezetői és döntési hierarchia csúcspozícióiba való felemelkedésnek szemmel láthatóan relatív jelentéktelen feltétele a (gazdasági) vagyon“ (uo. 45).

70 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 1007. sk.

71 W. Weber: Der Unternehmer (A vállalkozó), 80.

72 P. H. Werhahn: Der Unternehmer. Seine ökonomische Funktion und gesellschaftspolitische Verantwortung (A vállalkozó, gazdasági funkciója és társadalompolitikai felelőssége), Trier: Paulinus 1990, 36.

73 J. Rawls: A Theory of Justice, Cambridge, Mass.: Belknap Press 1971, 15. II. János Pál pápa is elismeri a nyereség jogos funkcióját, ha a vállalkozó ezzel egyidejűleg dolgozóinak alapvető igényeit és az osztály társadalom szolgálata iránti elhivatottságát elismeri (CA 35).

74 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr.113.

75 B. Häring: Frei in Christus (Szabadság Krisztusban), 3. köt., 320.

76 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 999.

77 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 1000.

78 O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeit und Freiheit (Igazságosság és szabadság), 181. VI. Pál pápa az „Octogesima adveniens“-ben írja: „Abban megegyeznek a nézetek, hogy a szociális és a gazdasági kérdésekben való döntések mind nemzeti mind nemzetközi szinten a politikai tekintélyt illetik meg“ (AO 46).

79 M. Novak: Freedom with Justice, 29.

80 O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeit und Freiheit (Igazságosság és szabadság), 170.

81 M. Novak: Freedom with Justice, 30.

82 „A bolygónkon most legszilárdabb 160 kormány közül, melyik 20 vagy 30 nemzet védi legjobban az emberi jogokat? Mindegyik liberális társadalom. A gazdasági fejlődést figyelembe véve a 160 létező kormány közül melyik 20 vagy 30 nemzet segíti elő a legjobban

a kreativitást és a találmányokat, az egyéni szabadságot és az önkéntes együttműködést, amelyek mind gazdasági előrehaladáshoz vezetnek? Körülbelül 40 évvel ezelőtt Japán különböző latin-amerikai nemzetek mögött kullogott; munkája minősége a legkisebb hírnévnek sem örvendett. Liberális intézmények segítették az üstököszerű előretörését“ (M. Novak: Freedom with Justice, 143). Még akkor is, ha a Novak által dicsőített szabad demokratikus társadalmakban az emberi jogokat nem mindig a legteljesebb mértékben vették figyelembe, el kell ismerni, hogy összességében ezekben az államokban védik a legjobban az emberek jogait.

83 Arthur F. Utz: Gemeinsames und Verschiedenes in der marxistischen und christlichen Wirtschaftsanalyse (Azonosságok és különbözőségek a marxi és a keresztény gazdaságelemzésben) in: Kann der Christ Marxist sein? Muß er Kapitalist sein? (Lehet-e egy keresztény marxista? Kapitalistának kell lennie?) Szerk. Arthur F. Utz, Bonn: WBV; Scientia Humana Institut 1989, 39-57, itt 53.

84 Werner Lachmann: Ausweg aus der Krise. Fragen eines Christen an Marktwirtschaft und Sozialstaat (Kiút a válságból. Egy keresztény kérdései a piacgazdasághoz és a szociális államhoz), Wuppertal: Brockhaus 1984, 61. vö. VI. Pál: „Evangeliu nuntiandi“ (1975), Nr. 36.

85 Joseph Höffner: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik (Gazdasági rend és gazdasági etika), 33.

86 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr. 193. sk.

87 Ugyanott Nr. 196. lásd az egész, nagyon tanulságos részt a foglalkoztatottságról, Nr. 136-169.

88 Ugyanott Nr. 203.

89 Otto Bauer, az osztrák szociáldemokraták hajdani vezetője. J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog)-ban idézi, 1214.

90 Christian Watrin jól ábrázolja az állam kudarcát a gazdasági kérdésekben: „Marktversagen“ versus „Staatsversagen“. Zur Rolle von Markt und Staat in einer freien Gesellschaft (A „piac csődje“ és az „állam csődje“ összevetése. A piac és az állam szerepéről a szabad társadalomban), Schweizerischer Handels- und Industrie-Verein Zürich 1986, 14-26.

91 J. Messner: Das Naturrecht (A természetjog), 1214.

92 A. Rauscher megjegyzése ehhez: „Ha tehát a jószándékú földreform Kolumbiában, Peruban és Mexikóban nem hozza az elvárt eredményeket, akkor ez amiatt van, mert egyedül a föld újrafelosztása és az eddig a nagybirtokostól függő parasztok tulajdonosként való bejegyzése a telekkönyvbe még nem eredményez semmiféle produktív művelést. Ez csak akkor sikerülhet, ha a parasztok képesek önállóan, 'vállalkozva' gazdálkodni. Az államnak ezeket a feltételeket mindig szem előtt kell tartania“ [Das Eigentum (A tulajdon), 43].

93 Franz Klüber: Katholische Eigentumslehre (A tulajdonról szóló katolikus tanítás), Osnabrück: A. Fromm 1968, 110.

94 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr. 258.

95 A.D. Corson-Finnerty: World Citizen. Action for Global Justice (Világpolgár. A világméretű igazságosság érdekében való cselekvés), Maryknoll, N.Y.: Orbis 1982, 20.

96 J. Messner. Das Naturrecht (A természetjog), 1226.

97 O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeits und Freiheit. (Igazságosság és szabadság), 300.

98 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr. 270. „1966-ban Brazília megpróbálta azzal kibővíteni a kávétermelését, hogy olyan üzemeket hozott létre, melyekben a nyerskávéból őrölt kávé állítottak elő. Az Egyesült Államokbeli cégek nyomást gyakoroltak a saját kormányukra, amely azután Brazíliával tudatta, hogy visszamondja a Nemzetközi Kávészövetségbeli részvételét (az árak stabilizálására) és meg fog szüntetni mindennemű gazdasági segítséget. Brazília engedett, a saját termelőire exportadót vetett ki, ami kényszerítette őket ezen üzemek feladására“ (A.D. Corson-Finnerty: World Citizen, 24).

99 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr. 280.

100 H. Sauter: Armut und Reichtum auf Weltebene (Szegénység és gazdagság világviszonylatban), 131. A szerző bővebben kifejti: „Az ipari országok jóléte a munkateljesítményük eredménye, de ez olyan következményekkel jár, melyek a Harmadik Világ országainak fejlődése elé akadályokat gördíthetnek“ (u.o.). Egy ilyen pont például, amely a gyarmatosított országok részéről a gyarmatosító hatalmaknak felróható, hogy Anglia a gyarmatairól importálta a nyersanyagait és az ezeket feldolgozó iparnak a gyarmati országokban való fejlődését, az anyaország védelmében, a késztermékek elleni vámokkal akadályozta. Egy másik hiba volt, hogy a külföldi befektetések gyakran csak egy országtól, sőt csak egy vállalkozótól származtak. Ennek következménye a vállalkozó tetemes hatalmi pozíciója volt, ami, mint például Latin-Amerikában, a helyi kormány erejét túlszárnyalta és így összeegyeztethetetlen a demokráciával, a szuverenitással és a szabad piacgazdasággal. Természetesen a gyarmatokon, ugyanúgy mint otthon, egyes külföldi vállalkozók ismételt, gyakran nem is eredménytelenül, különböző, nem becsületes üzleti praktikákkal próbálkoztak. Ez viszont nem jelenti sem a gyarmatosító hatalmak politikáját, sem pedig a gazdagságuk fő forrását. De facto az ipari országok gazdagsága inkább az egymás közti (75 %), mint a gyarmatokkal folytatott (12 %) kereskedelemben rejlik. A maradék 13 %-ot a Kelet és Nyugat valamint a Harmadik Világbeli országok egymás közti kereskedelme teszi ki (1988).

101 Lásd O. von Nell-Breuning: Gerechtigkeits und Freiheit. (Igazságosság és szabadság), 304. A fejlődő országok szegénységéért ismételt a gazdagabb nemzetektől való gazdasági függés teszik felelőssé. De ez így önmagában csak féligazság. „Az először a hatvanas években említett függőségi elmélet empirikus elemzés során nem állja meg kellően a helyét. Nem ad választ arra, hogy miért tudott néhány, röviddel ezelőtt még szegény nemzet (mint Japán) gyors fejlődést elérni, míg más, természeti kincsekkel és mezőgazdasági lehetőségekkel gazdagon megáldott ország viszonylag nehezen jut előre. Szintén nem ad magyarázatot arra, hogy egyes kulturális kisebbségek egy különben szegényebb nemzetben is sikeresek, még akkor is, ha diszkriminálják őket“ (M. Novak: Freedom with Justice, 172).

102 Amikor Indiában a termékek árellenőrzését feloldották, felgyorsult a termelés és ez egyúttal alacsonyan tartotta az élelmiszerek árait. „Kevesebb, mint két év alatt (...) eltűntek az élelmiszerboltok előtt álló sorok és az élelmiszer-fejadag. A kollektív mezőgazdaság megszüntetésével a föld már nemcsak a lakosságnak az élelmiszerekkel való önellátására volt elég, hanem 1,5 millió tonna rizsfelesleget is tudtak exportálni“ 1989-ben (Newsweek, 1990. márc. 19., 33.).

103 Az Amerikai Egyesült Államok püspöki kara: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle (Gazdasági igazságosságot mindenkinek), Nr. 283. „Ebbe a hosszútávú problémába való betekintés“ a világ nagy élelmiszert termelő országainak hosszútávú kötelezettséget jelent,

miszerint „a szegények éhségének csillapítására elegendő élelmiszersegélyt kell nyújtania. A segítség nemcsak a saját túltermelés értékesítése érdekében hasznos, hanem olyan módon kell történnie, hogy egyidejűleg ösztönözze a helyi élelmiszertermelést“ (u.o. Nr. 284).

104 Ugyanott, Nr. 279.

105 W. Lachmann: *Leben wir auf Kosten der Dritten Welt? (A harmadik világ bőrére élünk?)*, 92. sk.

106 A nemzetközi adósság kérdését részletesen tárgyalja a pápai „Justitia et Pax“ Bizottság: *Im Dienste der menschlichen Gemeinschaft: Ein ethischer Ansatz zur Überwindung der internationalen Schuldenkrise (Az emberi közösség szolgálatában: Erkölcsi kiindulópont a nemzetközi adósságválság leküzdésére)*, kiadja: Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 1987.

107 Joseph Höffner: „Die Weltwirtschaft im Licht der Katholischen Soziallehre (Világgazdaság a katolikus társadalmi tanítás fényében)“, in: L. Roos (Szerk.): *Stimme der Kirche zur Wirtschaft (Egyházi hozzászólások a gazdasághoz)*, Köln: Bachem 1986, 47.

108 Ugyanott, 47-48.

109 A. T. Ariyaratne: *Collected Works (Összegyűjtött munkái)*. 1. köt. Dehiwala, Sri Lanka é.n., 134, idézi D. Goulet a „Readings in Moral Theology No. 5: Official Catholic Social Teaching“ Szerk.: C. E. Curran és R. A. McCormick, New York: Paulist Press 1986, 353.

110 Az eddigi tapasztalatok alapján a növekvő mértékben beáramló pénz és technológia elsősorban az ország fővárosának a javát szolgálja. „A legtöbb fejlődő országról feltételezhetjük, hogy a beáramló pénz és technológia az ország periferiáit nem éri el, vagy ha egy bizonyos módon mégis eléri, ott új enklávék jönnek létre“ (H. Zweifelhofer: *Neue Wirtschaftsordnung und katholische Soziallehre (Új gazdasági rend és katolikus társadalmi tanítás)*, Mainz: Grünewald 1980, 122).

111 H. Sautter: *Armut und Reichtum auf Weltebene (Szegénység és gazdagság világviszonylatban)*, 128.

112 W. Lachmann: *Leben wir auf Kosten der Dritten Welt? (A harmadik világ bőrére élünk?)*, 95.

BIBLIOGRÁFIA

Keresztény társadalometika és a katolikus társadalmi tanítás általában

ANTONCICH, Ricardo: Christians in the Face of Injustice. A Latin American Reading of Catholic Social Teaching. Maryknoll, N.Y.: Orbis Books 1987.

BADER, Erwin: Christliche Sozialreform. Freiburg: Herder 1991.

BÜCHELE, Herwig: Keresztény hit és politikai ész. Budapest: Egyházfórum 1991.

CHENU, Marie-Dominique: Kirchliche Soziallehre im Wandel. Das Ringen der Kirche um das Verständnis der gesellschaftlichen Wirklichkeit. Fribourg/Luzern: Exodus 1991.

CSERHÁTI József és FÁBIÁN Árpád (szerk.): A II. vatikáni zsinat tanítása. Budapest: Szent István Társulat 1975.

CURRAN, Charles E.; McCORMICK, Richard A. (szerk.): Readings in Moral Theology No. 5: Official Catholic Social Teaching. New York: Paulist Press 1986.

DE LAUBIER, Patrick: Das soziale Denken der katholischen Kirche. Ein geschichtliches Ideal von Leo XIII. zu Johannes Paul II. Freiburg/Schweiz: Universitätsverlag 1982.

DORR, Donal: Option for the Poor. A Hundred Years of Vatican Social Teaching. Dublin: Gill and Macmillan 1983.

DREIER, Wilhelm: Sozialethik. Düsseldorf: Patmos 1983.

DVIHALLY G.; TOBLER J. (szerk.): Rerum Novarum Emlékkönyv. Budapest: Arany J. Nyomda 1941.

ENDRES, Josef: Gemeinwohl heute. Innsbruck: Tyrolia 1989.

FURGER, Franz: Christliche Sozialethik. Stuttgart: Kohlhammer 1991.

HENGSBACH, Friedhelm: Strukturentgiftung. Kirchliche Soziallehre im Kontext von Arbeit, Umwelt, Weltwirtschaft. Düsseldorf: Patmos 1990.

~ et al. (szerk.): Jenseits der Katholischen Soziallehre. Neue Entwürfe christlicher Gesellschaftsethik. Düsseldorf: Patmos 1993.

HERR, Theodor: Katholische Soziallehre. Eine Einführung. Paderborn: Bonifatius 1987.

HOFMANN, Rupert (szerk.): Gottesreich und Revolution. Zur Vermengung von Christentum und Marxismus in politischen Theologien der Gegenwart. Münster: Regensburg 1987.

HORÁNYI Özséb (szerk.): A keresztény társadalmi tanítás. Budapest-Pécs: Vigilia-Pannónia 1990.

HÖFFNER, Joseph Kardinal: Christliche Gesellschaftslehre. Kevelaer: Butzon & Bercker 1968.

IRÁNYELVEK az egyház társadalmi tanításának tanulmányozásához és oktatásához a papképzésben. A Katolikus Nevelési Kongregáció nyilatkozata. Budapest: Szent István Társulat é.n. (1993)

- KECSKÉS Pál: A keresztény társadalomszemlélet irányelvei. Budapest: Actio Catholica 1944.
- KERBER, Walter; ERTL, Heimo; HAINZ, Michael (szerk.): Katholische Gesellschaftslehre im Überblick. 100 Jahre Sozialverkündigung der Kirche. Frankfurt/M.: Knecht 1991.
- KERBER, Walter: Sozialethik. Stuttgart: Kohlhammer 1992.
- KLOSE, Alfred: Die katholische Soziallehre. Ihr Anspruch ihre Aktualität. Graz: Styria 1979.
- KLOSE, Alfred; MANTL, Wolfgang; ZSIFKOVITS Valentin (szerk.): Katholisches Soziallexikon. Innsbruck: Tyrolia, Graz: Styria
- KUNST, Hermann; TENHUMBERG, Heinrich (szerk.): Soziale Gerechtigkeit und internationale Wirtschaftsordnung. München: Kaiser 1976.
- MESSNER, Johannes: Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik. Berlin: Duncker & Humblot 1984.
- MIETH, Dietmar (szerk.): Christliche Sozialethik im Anspruch der Zukunft. Freiburg: Herder 1992.
- MIKOS Ferenc: A Quadragesimo Anno gazdasági rendje. Budapest: Pázmány Péter Irodalmi Társaság 1934.
- MÜLLER, Johannes; KERBER, Walter (szerk.): Soziales Denken in einer zerrissenen Welt. Anstöße der katholischen Soziallehre. Freiburg: Herder 1991 (= Quaestiones disputatae 136).
- NELL-BREUNING, Oswald von: Soziallehre der Kirche. Erläuterungen der lehramtlichen Dokumente. Wien: Europaverlag 1983.
- ~: Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholische Soziallehre. Wien: Europaverlag 1980.
- ~: Worauf es mir ankommt. Zur sozialen Verantwortung. Freiburg: Herder 1983.
- ~: Den Kapital umbiegen. Schriften zur Kirche, Wirtschaft und Gesellschaft. Ein Lesebuch. Düsseldorf: Patmos 1990.
- NOVAK, Michael: Freedom with Justice. Catholic Social Thought and Liberal Institutions. San Francisco: Harper & Row 1984.
- OCKENFELS, Wolfgang: Kis katolikus társadalomtan. (Ordo Socialis 22.) Budapest: OLI, Katolikus Társadalomtudományi Akadémia 1994.
- PALAUER, Wolfgang (szerk.): Centesimo anno. 100 Jahre Katholische Soziallehre. Bilanz und Ausblick. Thaur (Österreich): Kulturverlag 1991.
- ROOS, Lothar; VELEZ CORREA, Jaime: Befreiende Evangelisierung und katholische Soziallehre. München/Mainz: Kaiser/Grünwald 1987.
- SCHASCHING, Johannes: Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre. Wien: Europaverlag 1980.
- SEIFERT, Harvey: Ethical Resources for Political and Economic Decision. Philadelphia: Westminster Press 1972.
- Texte zur katholischen Soziallehre. Die sozialen Rundschreiben der Päpste und andere kirchliche Dokumente. Bundesverband der KAB. Köln: Ketteler 1989.

TOMKA Miklós és GOJÁK János (szerk.): Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Budapest: Szent István Társulat é.n. (1992)

UTZ, Arthur F.: Sozialethik. Die soziale Ordnung; Bonn: IFG-Verlag 1986.

~: Die katholische Soziallehre und die Wirtschaftsordnung. Trier: Paulinus 1991.

Vor neuen Herausforderungen der Menschheit. Enzyklika 'Centesimus annus' Johannes Pauls II. Kommentar von Walter Kerber. Freiburg: Herder 1991.

WEILER, Rudolf: Einführung in die katholische Soziallehre. Ein systematischer Abriß. Graz: Styria 1991.

WENKE, Karl Ernst; BARTELT, Michael (szerk.): Probleme sittlichen Urteilens: Ansätze und Grundzüge evangelischer Sozialethik der Gegenwart. Bochum: SWI 1986.

A gazdasági élet erkölcsi rendje

ASSMANN, Hugo; HINKELAMMERT, Franz J.: Götze Markt. Düsseldorf: Patmos 1992.

BENNE, Robert: The Ethic of Democratic Capitalism. A Moral Reassessment. Philadelphia: Fortress 1981.

Bischofskonferenz der Vereinigten Staaten von Amerika: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle. Szerk.: Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1987 (= Stimmen der Weltkirche 26).

BISMARCK, Phillip von: Soziale Marktwirtschaft. Das Geschenk der Stunde Null. Freiburg: Herder 1992.

BROWN, Lester R.; FLAVIN, Christopher; POSTEL, Sandra: Zur Rettung des Planeten Erde. Strategien für eine ökologisch nachhaltige Weltwirtschaft. Eine Publikation des Worldwatch Instituts. Frankfurt/M: S. Fischer 1992.

BÜCHELE, Herwig; HOEFNAGELS, Harry; KREISKY, Bruno: Kirche und demokratischer Sozialismus. Wien: Europaverlag 1978.

CHENU, Marie-Dominique: Kirchliche Soziallehre im Wandel. Das Ringen der Kirche um das Verständnis der gesellschaftlichen Wirklichkeit. Fribourg/Luzern: Exodus 1991.

CORT, John C.: Christian Socialism. An Informal History. Maryknoll, N.Y.: Orbis 1988.

ENDERLE, Georges et al. (szerk.): Lexikon der Wirtschaftsethik. Freiburg: Herder 1993.

FETSCH, Cornelius G.; KASPER, Walter; SCHÄUBLE, Wolfgang (szerk.): Der katholische Unternehmer in Betrieb, Politik und Kirche, Trier: Paulinus 1993.

FORELL, Georg W.; LAZARETH, William H. (szerk.): Corporation Ethics. Philadelphia: Fortress Press 1980.

FORNET-BETANCOURT, Raul: Verändert der Glaube die Wirtschaft? Theologie und Ökonomie in Lateinamerika. Freiburg: Herder 1991.

FURGER, Franz: Moral oder Kapital? Grundlage der Wirtschaftsethik. Zürich: Benziger, Mödling: St. Gabriel 1922.

GALBRAITH, John Kenneth: Die Entmythologisierung der Wirtschaft. Grundvoraussetzungen ökonomischen Denkens. Wien: Paul Zsolnay 1988.

GREISS, Franz: Sozialethik und Soziallehre in betrieblicher Praxis. Köln: Bachem 1982.

HARMS, Jens (szerk.): Sozialstaat und Marktwirtschaft. Frankfurt/M.: Haag und Herchen 1987.

HENGSBACH, Friedhelm: Gegen Unmenschlichkeit in der Wirtschaft. Der Hirtenbrief der katholischen Bischöfe der USA „Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle“, mit Kommentar. Freiburg: Herder 1987.

HINKELAMMERT, Franz J.: The Ideological Weapons of Death. A Theological Critique of Capitalism. New York: Orbis 1986.

HÖFFNER, Joseph Kardinal: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik. Richtlinien der katholischen Soziallehre. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1985.

KEOGH, James: Corporate Ethics: A Prime Business Asset. New York: The Business Roundtable 1988.

KINDLER József és ZSOLNAI László (szerk.): A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei. Budapest: Egyházforum 1993.

KLEINHAPPL, Johannes: Christliche Wirtschaftsethik. Analysen, Essays und Fragmente aus dem Nachlaß, Szerk.: E. van Loen. Freiburg: Herder 1991.

KLEY, Gisbert u.a. (szerk.): Marktwirtschaft und Weltwirtschaft. Heidelberg: v. Decker 1978.

KLOSE, Alfred: Unternehmerethik. Linz: Veritas 1988.

KLÜBER, Franz: Katholische Eigentumslehre. Osnabrück: A. Fromm 1968.

KUPPLER, Benno: Kapital im Wandel. Kontinuität und Wandel der kirchlichen Sozialverkündigung am Beispiel des gewandelten Verständnisses vom Kapital. Baden-Baden: Nomos 1988.

LACHMANN, Werner; HAUPT, Reinhard (szerk.): Wirtschaftsethik in einer pluralistischen Welt. Moers: Brendow 1991.

LACHMANN, Werner: Ausweg aus der Krise. Fragen eines Christen an Marktwirtschaft und Sozialstaat, Wuppertal: Brockhaus 1984.

LAY, Rupert: Über die Kultur des Unternehmens. Düsseldorf/Wien: Econ 1992.

LAY, Rupert: Die Macht der Moral. Unternehmenserfolg durch ethisches Management. Wien: Econ 1993.

LUDWIG, Heiner; SCHROEDER, Wolfgang (szerk.): Sozial- und Linkskatholizismus. Erinnerung - Orientierung - Befreiung. Frankfurt: Knecht 1990.

MESSNER, Johannes: Das Unternehmerbild in der katholischen Soziallehre. Köln: Bund Katholischer Unternehmer 1968.

MOLITOR, Bruno: Krise der Marktwirtschaft? Köln: Bachem 1987.

~: Macht es der Staat besser als der Markt? Köln: Bachem 1982.

- MOLTMANN Jürgen (szerk.): Christliche Existenz im demokratischen Aufbruch Europas. München: Kaiser 1991.
- MUZSLAY István: Gazdaság és erkölcs. Budapest: Márton Áron Kiadó 1993.
- NELL-Breuning, Oswald von: Kapitalismus kritisch betrachtet. Zur Auseinandersetzung um das bessere „System“. Freiburg: Herder 1974.
- Neomarxismus und pluralistische Wirtschaftsordnung. Bonn: Scientia Humana Institut 1979.
- NOVAK, Michael: A demokratikus kapitalizmus szelleme. Budapest: General Press 1994.
- NUTZINGER, Hans G. (szerk.): Liberalismus im Kreuzfeuer. Thesen und Gegenthesen zu den Grundlagen der Wirtschaftspolitik. Frankfurt/M.: J. Knecht 1986.
- PIPER, Thomas R.; GENTILE, Mary C.; PARKS, Sharon Daloz: Tanítható-e az etika? Távlatok, kihívások és válaszok a Harvard Business School-on. Budapest: BKE Gazdaságetikai Központ 1994.
- PLESSER, Ernst H.: Unternehmer zwischen Rentabilitätszwängen und Glaubwürdigkeit. Köln: Bachem 1988.
- RAHMSDORF, Detlev; SCHÄFER, Hans-Bernd (szerk.): Ethische Grundfragen der Wirtschafts- und Rechtsordnung. Berlin/Hamburg: D. Reimer 1988.
- RAUSCHER, Anton: Das Eigentum. Persönliches Freiheitsrecht und soziale Ordnungsinstitution. Köln: Bachem 1982.
- (szerk.): Selbstinteresse und Gemeinwohl. Beiträge zur Ordnung der Wirtschaftsgesellschaft. Berlin: Duncker & Humblot 1985.
- ~ (szerk.): Armut im Wohlfahrtsstaat. Köln: Bachem 1987.
- RICH, Arthur: Wirtschaftsethik. Grundlagen aus theologischer Perspektive. 2 kötet. Gütersloh: G. Mohn 1984.
- ROOS, Lothar (szerk.): Stimmen der Kirche zur Wirtschaft. Köln: Bachem 1986.
- RUSH, Myron; Management. Der biblische Weg. Asslar: Schulte und Gerth 1991.
- SANDEL, Michael J.: Liberalism and die Limits of Justice. Cambridge Univ. Press 1982.
- SCHREIBER, Wilfrid: Die Botschaft des sozialen Friedens. Köln: Bachem 1984.
- SENDRA, Lorenzo Servitje: Christliche Unternehmenspraxis. Erkenntnisse und Erfahrungen eines Unternehmers. Trier: Paulinus 1993.
- SPIEGEL, Yorick: Wirtschaftsethik und Wirtschaftspraxis - wachsender Widerspruch? Stuttgart: Kohlhammer 1992.
- THOMA, Franz (szerk.): Mehr Markt oder mehr Dirigismus? Köln: Bachem 1983.
- Die Unersättliche Gesellschaft. Wieviel Konsum verträgt der Mensch? Freiburg: Herder 1992.
- URENA, Enrique M.: Kapitalismus oder Sozialismus. Der Christ vor einer ökonomischen Alternative. Mainz: Grünewald 1984.
- UTZ, Arthur F.: Kann der Christ Marxist sein? Muß er Kapitalist sein? Bonn: WBV 1982.

WATRIN, Christian: „Marktversagen“ versus „Staatsversagen“. Zürich: Vorort des Schweizerischen Handels- und Industrie-Vereins 1986.

~: Soziale Marktwirtschaft - was heißt das? Paderborn: Bonifatius 1990.

WEBER, Wilhelm: Der Unternehmer. Köln: Peter Hanstein 1973.

WERHAHN, Peter H.: Der Unternehmer. Seine ökonomische Funktion und gesellschaftspolitische Verantwortung. Trier: Paulinus 1990.

Wirtschaftliche Sachgesetzlichkeit und Wirtschaftsethik. Grundprinzipien einer sozialen Marktwirtschaft. Gespräch katholischer Unternehmer am 7. März 1987. Bistum Essen, Dezernat für pastorale Dienste. Essen 1987.

WOGAMAN, J. Philip: Economics and Ethics. A Christian Enquiry. London: SCM Press 1986.

ZSIFKOVITS, Valentin: Wirtschaft ohne Moral? Innsbruck: Tyrolia 1994.

Fejlődési etika és felelősség a Harmadik Világért

BAADTE, Günter; RAUSCHER, Anton (szerk.): Dritte Welt und Entwicklung. Graz: Styria 1992.

BAUER, Gerhard: Towards a Theology of Development: An Annotated Bibliography. Geneva: Committee on Society, Development and Peace (SODEPAX) 1970.

BLOCK, Walter; SHAW, Donald: Theology, Third World Development and Economic Justice. Vancouver: Fraser Institute 1985.

BOFF, Clodovis; PILEY, Jorge: Die Option für die Armen. Düsseldorf: Patmos 1987.

BORNHORST, Bernd et al.: Entwicklungsarbeit auf dem Land. Beispiele aus drei Kontinenten. Aachen: Misereor 1990.

DAMADU, Ukandi G. et al.: Development Paths in Africa and China. London: Macmillan 1976.

DE SOTO, Hernando: Marktwirtschaft von unten. Die unsichtbare Revolution in Entwicklungsländern. Zürich: Orell Füssli 1992.

Deutsche Kommission Justitia et Pax: Gerechtigkeit für alle. Zur Grundlegung kirchlicher Entwicklungsarbeit. Bonn: Justitia et Pax 1991.

DÜTTING, Martin et al.: Evaluierung in der kirchlichen Entwicklungsarbeit. Ein Arbeitsbuch. Aachen: Misereor 1992.

Dritte Welt Haus Bielefeld: Atlas der Weltverwirklichungen. Ein Schaubilderbuch über weltweite Armut, globale Ökologie und lokales Engagement. Wuppertal: Peter Hammer 1992.

GOULET, Denis: The Cruel Choice: A New Concept in the Theory of Development. New York: Atheneum 1978.

FELS, Gerhard (szerk.): Kirche und Wirtschaft in der Verantwortung für die Zukunft der Weltwirtschaft. Köln: Deutscher Instituts-Verlag 1987.

In Sorge um Entwicklung und Frieden. Enzyklika „Sollicitudo rei socialis“ Johannes Pauls II. Kommentar von Johannes Schasching. Wien: Europaverlag 1990.

Internationale Arbeitsteilung (Dokumentationen 13). Schwerte Katholische Akademie 1985.

KOMMISSION WELTKIRCHE: Die internationale Schuldenkrise - eine ethische Herausforderung. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1988.

LACHMANN, Werner: Leben wir auf Kosten der Dritten Welt? Wuppertal: Brockhaus 1986.

MARX, Reinhard; STEGMANN, Franz Josef: Solidarische Entwicklung nach der „Wende“. Marktwirtschaft für die „Dritte Welt“? Bochum: N. Brockmeyer 1992.

McGINNIS, James B.: Bread and Justice: Toward a New International Economic Order. New York/Ramsey: Paulist Press 1979.

MEHMET, Ozay: Economic Planning and Social Justice in Developing Countries. New York: St. Martin's Press 1978.

MENSEN, Bernhard (szerk.): Die Zukunft der Menschheit als Gegenwartsaufgabe. Nettetal: Steyler Verlag 1991.

MESSNER, Johannes: Entwicklungshilfe und Neue Weltwirtschaftsordnung. Köln: Bachem 1978.

MYRDAL, Gunnar: Asiatisches Drama. Eine Untersuchung über die Armut der Nationen. Frankfurt/M.: Suhrkamp 1973.

OCHEL, Wolfgang: Die Entwicklungsländer in der Weltwirtschaft. Köln 1982.

PÄPSTLICHE KOMMISSION JUSTITIA ET PAX: Ein ethischer Ansatz zur Überwindung der internationalen Schuldenkrise. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1987.

RAUSCHER, Anton (szerk.): Soziale Verantwortung in der Dritten Welt. Köln: Bachem 1983.

SAUTTER, Hermann: Armut und Reichtum auf Weltebene und die Grenzen politischer Lösungsversuche. Wuppertal: Brockhaus 1983.

SENGHAAS, Dieter: Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik. Plädoyer für Dissoziation. Frankfurt/M.: Suhrkamp 1977.

TAYLOR, Michael: Good for the Poor. Christian Ethics and World Development. London: Mowbray 1990.

Das Überleben sichern. Gemeinsame Interessen der Industrie- und Entwicklungsländer. Kommission für internationale Entwicklungsfragen. Köln 1980.

WARD, Barbara: The Angry Seventies. The Second Development Decade: A Call to the Church. Rome: Pontifical Commission Justice and Peace 1970.

ZWIEFELHOFER, Hans: Neue Weltwirtschaftsordnung und katholische Soziallehre. Mainz: Grünewald 1980.